

A meghiúsult kompromisszum A transzszilvanizmus eredete és alakjai az 1920-as években

„Minket igen csekély mértékben érdekel, hogy az etnikai kisebbségek helyeselnék-e, vagy sem. A román nép Nagy-Romániát nemcsak támogatásuk nélkül, hanem akaratuk ellenében hozta létre, és országát saját erejéből fogja megszilárdítani.”¹

„A német népen belüli szolidaritás új gondolata nem érinti és nem változtatja meg viszonyunkat az államhoz és az államalkotó néphez [...]. Jóllehet népünk ezen öneszmélődése felbecsülhetetlenül gazdagítja erkölcsi és szellemi erőnket, elsősorban saját népi életünket mélyíti el és teszi bensőséggé, nem követi a pánnacionalista hódítás célját a szó imperializmust jelentő értelmében.”²

„A közigazgatás sokat tehet az elégtelenség eloszlására. De csak akkor tudja ezt megtenni, ha a helyi néparányokat teljes mértékben szóhoz engedi és saját helyi ügyeiket rájuk bízta. Az igazi, őszinte önkormányzat, ez a legjobb határvédelem, mert a népek saját akarata egyensúlyozódásával békét hoz a belső állapotokba, alkotásvágyakat enged érvényesülésre és állandósítja a békés munkához való ragaszkodást. Ez adja meg a határok igazi szilárdságát, s nem a határféltésekből eredő idegesség és sok-sok erőszakoltság.”³

A 20. századi transzszilvanizmus akkor keletkezett, amikor az első világháború végkifejlete kisodorta alóla eredetének helyszínét.

1 *În jurul declarațiilor dlui Vaida.*

2 Roth: *Vom Wesen*, 139.

3 Paál Árpád: Magyarázat a választási megegyezésekhez [1926]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/230, 4.

A történelmi Magyarország utolsó évtizedeiben felívelt, majd az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásában elvesztette hivatástudatát ébresztő és éltető nemzetállami keretét. E kudarcból folytatódva tért fő pályájára azáltal, hogy az 1918–1920. évi hatalomváltás kitágította szemléletét. Azontúl két nemzet és állam felé tájékozódott abból a régióból, amelyről elnevezte volt magát.⁴

Ezért a húszas évek végéig tartó *korai szakaszának*⁵ a tudományos vizsgálata csapdát állít, ha megreked a felszínen. Ugyanis a mozgalom Trianon után a Nagy-Romániához csatolt Erdélyre összpontosított, de közben túlmutatott a régió az összmagyar közeg felé. Helyesen vélte a fiatal kortársaként visszatekintő szépíró-filológus Szabédi László, hogy volt „színe”, de volt „fonákja” is.⁶ A kutatók eddig általában a román állam területén élő magyar értelmiség kultúrtörténetén belül ecsetelték, és megelégedtek nyomtatott, főleg szépirodalmi és publicisztikai forrásaiban válogatásszerű elemzésével. A színét fedték fel, azt terjesztve róla, hogy literátusok találták ki és fejlesztették képlékeny jelenséggé.⁷ Akadtak, akik tételesen tagadták egykor fonákjára rejtett tartalmát.⁸

4 A *transzszilvanizmus* szó az 1910-es évek elején kezdett – enyhén eltérő alakokban – előfordulni az itt tárgyalt értelemben: Dózsa: *Transsylvaniaismus. Elnöki megnyitó*; Uő: *Transsylvaniaismus*; Sz-r.: *Transzilvánizmusz* [!]. Kis fogalomtörténetét a két világháború közötti magyar, román és német közírásban, valamint a szakirodalomban ld. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 1–9.

5 Szakaszolásához ld. uo. 9–25.

6 Szabédi László – Szemlér Ferenc [1937]. Közli Pomogáts: *Szabédi*, 60–70, itt 65.

7 Ezt az egyoldalúságot leginkább Láng: *Egy önmeghatározás*, 89, igyekszik meghaladni azon sajnos kevésbé rendszerezett és szintén csak irodalomtörténeti kísérletével, hogy a transzszilvanizmust „a magyarságtudat történelmi változata”-ként mutassa be. A szakirodalom kritikai szemléje: K. Lengyel: *Auf der Suche*, 9–20 (főbb vonásaiban, frissített utalásokkal uő: *Kós*; Uő: *A korai transzszilvanizmus Románia-képéről*. Mindkettő ebben a kötetben).

8 Nagy Gy.: *A kisebbségi helyállástól*, 31, 34. jegyzet, tárgyi érvek nélkül „légből” kapottként elveti Szabédi megkülönböztetését. Knopp: *Das Abklingen*, 62, súlyosan félreértelmezően azt állítja, hogy a transzszilvanizmus „alig függött össze nemzeti és politikai törekvésekkel”. Hasonlóképpen Szegedi: *Ansätze*, 309–326.

Pedig ha eredetétől követjük a transzszilvanizmus útját első szakaszának állam-, jog-, társadalom- és pártpolitikai sajtójában, valamint e tárgykörökben gazdag irathagyatékaiban is, akkor két politikai elméletű típusát ragadhatjuk meg. Mindkettő a gondolkodásmód térbeli meghatározottságából: eszme és környezet egymásrahatásaiból alakult ki, amely egy regionális öntudatra általánosan jellemző. Ezzel a tulajdonsággal egyidejűleg az erdélyi román és német regionalizmus is rendelkezett egy bizonyos fokig elkülöníthető egységben, *régióként* szemlélt térség nevében, amely etnikai-kulturális, társadalmi, gazdasági és jogi-közigazgatási sajátosságaival került új államjogi kötelékbe, vált mind egy nemzeti, mind egy rendszerpolitikai integráció, illetve dezintegráció elemévé. Mivel azonban a belső mozgatórugók mindhárom *izmust* eltávolították a közös földrajzi hivatkozási alaptól, a korai transzszilvanizmus történetében az egymástól elfejlődő erdélyi öntudatok lendülete húzódott meg – állítja általános végkövetkeztetésével e sorok írójának *A kompromisszum keresése. A korai transzszilvanizmus eredete és alakjai 1918–1928* című német nyelvű monográfiája.

E müncheni bölcsészdoktori értekezés az alcímben jelölt két fő szempontból válaszol a jelen kötetben is végiggörgetett ideológia-kritikai kérdésre, amely témánkat történet- és politika-, kisebb arányban irodalomtudományi keretbe helyezi.

Lényege, hogy az 1920-as évek transzszilvanizmusa a magyar nemzeti és regionális öntudat feszültségteljes viszonyát hordozó politikai ideológia volt, amelyről nem az derítendő ki, hogy utókorából megítélve helyes volt-e, vagy elhibázott, hanem az, hogy megalkotói a maguk korában helyesnek vélték-e, vagy elhibázottnak, azaz hogy Erdély román államrészé váló szervezése és e folyamat román meg német szemléletű, alkalmasint szintén lépcsőzetes feldolgozása magyar erdélyiségük alakváltó önvizsgálatára készítette-e őket? Mitől volt ideológiájuk *transzszilvanista* a

regionalista mezőnyben?⁹ E kisebbség- és rendszertörténeti távlatú tipológiai értékelés alábbi összefoglalása utal a szakirodalom – 1993. évi megjelenéséig elterjedt – azon véleményeire, amelyek eredményeinek a fényében helyesbitendők, kiegészítendők vagy árnyalandók.¹⁰

I. Előzmények az osztrák–magyar dualizmusban: a birodalmi ótranszszilvanizmus két áramlata

A 20. századi transzszilvanizmus gyökerei az osztrák–magyar kiegyezés korszakába nyúlnak vissza, amikor a közigazgatás, gazdaság és kultúra központosítása, valamint a nyelvi magyarosítás a Szent Korona országainak hatalmi szerkezetét voltak hivatottak fenntartani. A területi-nemzeti egység dogmája Erdélyben is biztosította az államalkotók túlsúlyát, ám magyar–magyar vonatkozásban alárendeltségi viszonyt hozott létre a budapesti központ és kelet-magyarországi tartománya között. A provinciává

9 A monográfia a transzszilvanizmus problémakörében több évtizedre visszatekintve megkülönböztet egy – az Erdélyi Fejedelemségig visszanyúló – régiótörténeti és egy ideológiatörténeti elemzési módot. Maga az utóbbit választja és alkalmazza a társadalom- és történettudományi elmélet által ajánlott *ideológiakritikai* kérdésfelvetésben (vö. Lenk: *Ideologie/Ideologiekritik*). A jelenség gondolati síkjait kivetíti egy előzetes filológiai-stílustani vázlatban, amelyben az *erdélyi szellem*, *erdélyi lélek* és *erdélyi szolidaritás*, valamint a szintűgy betájolt *regionalizmus* és *autonómia* kifejezéseket a *transzszilvanizmus* kulcsfogalom kontextuális szinonimáiként ragadja meg. Módszertani fejtegetései figyelembe veszik a nemzetközi regionalizmus- és föderalizmus-kutatás útmutatásait: K. Lengyel: *Auf der Suche*, 9–29 (első változatuk e munkaterv előkészületeiből: Uő: *Kulturális kapcsolatok. Ebben a kötetben*).

10 A monográfia összehasonlíthatatlanul terjedelmesebb dokumentációt tartalmaz, mint e dolgozat. A következő oldalak jegyzetanyaga helymegtakarítás végett gyakran kérdésköröket összevonva utal rá és illető részeinek magyar nyelven közzétett változataira, kivonataira. Egyébként a szövegesen idézett vagy a szerkezetétörténetileg jelentős források legfontosabbjait tünteti fel. A szakirodalmat kritikai megjegyzések, tisztázandó fogalmak és megvilágításra szoruló általánosabb összefüggések esetén szerepelteti. A nevesített főszereplők és intézmények életrajzáinak, működésének témánkhoz kapcsolódó további adatai és forrásai fellelőzhetők a monográfia és e kötet mutatójának a segítségével.

való leértékeléssel egy kétágú ótranszszilvanizmus szegült szembe. A nemesi és polgári földbirtokosok, valamint a konzervatív értelmiség és hivatalnoki kar kulturális, társadalmi és politikai alirányzata az 1880-as évek végétől az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a *transzszilvanizmus* szót Dózsa Endre elnöke, Kolozs vármegye alispánja nyomán meghonosító¹¹ Erdélyi Irodalmi Társaság és a Székely Társaságok Szövetsége környezetében bontakozott ki, majd az 1913 decemberében Kolozsvárt pártközi ellenzéki csoportosulásként megalakult Erdélyi Szövetségből Erdély „rekonstrukció”-ját¹² sürgette az államszervezet Budapest változatlanul mérvadó beleszólását megkövetelő *dekoncentrációjával*. A polgári közép réteg hasonlóan többpályás közéleti szerepben, világnézetileg progresszív áramlata viszont *decentralizációval* javasolta megállítani a helyi magyar elem térvesztését. A századfordulótól az első világháború végéig főként időszakos kiadványokban nyilvánult meg, köztük a pályakezdő építész Kós Károly *Kalotaszegében* és a költőként induló Szentimrei Jenő *Új Erdélyében*. Utóbbi főszerkesztő 1918 tavaszán „a régi rend alapos revízió”-ját¹³ körvonalazta, amellyel a saját illetékességekkel ellátott régió nemcsak helyreállítja, hanem meg is újítja magát, egyúttal a Magyar Királyság politikai rendszerét. E korszerűsödési óhaj alaphangja ugyanazon kolozsvári hetilapban az „Erdély Erdélyért”¹⁴ jelszóból csengett ki.

A progresszív ótranszszilvanisták a második magyar reformnemzedék, jelesül az Ady Endre nevével fémjelzett irodalmi modernség hatáskörében és történelmi távlatban tűzték napirendre a Szent István-i birodalom belső integrációjának problémáját. A rendi Erdélyi Fejedelemség önállósulási törekvéseit – a konzervatívoktól eltérően – nem a győzedelmes, hanem a teljesületlen függetlenségi óhaj hagyományaként ápolták. Ezen értelmezésüket

11 Ld. a 4. jegyzetet.

12 Pl. Vákár P. Arthur – Erdélyi Szövetség Igazgató Tanácsa. Marosvásárhely, 1917. november 10. OSZKK AIh, Quart. Hung. 2456.

13 Szentimrei: *Az elfogultság ellen*, 148.

14 Mózes: *Az erdélyi városok*, 194.

táplálták a megbukott 1848–1849-es forradalom és szabadságharc továbbható Habsburg-ellenes szabadságeszméi is. Mindebből arra következtettek, hogy a magyar–magyar nézeteltérések nem Erdély különállásának megszüntetésével, hanem a budapesti államközponttal szemben való megerősítésével hidalhatók át.¹⁵

Az ótranszszilvanizmus ekképp magába sűrítette a nagymagyar állameszme két válfaját.¹⁶ Egyik ága a függetlenségi vonalon haladt, amelyen a kettős monarchia bécsi társközpontja a nemzeti érdekérvényesítés akadályának és a nemzetiségek lehetséges szövetségeseinek tűnt. Az eddigi kutatás ezen *negyvennyolcas-negyvenkilences* áramlatot többnyire kismagyarnak, helyenként a *romániai magyar* szellemi élet előkészítőjévé torzította el.¹⁷ Ugyanakkor nem vett tudomást a birodalmi tudat másik ótranszszilvanista, *hatvanhetes* megfelelőjéről, amely az osztrák–magyar dualizmust a magyar hegemonia letéteményesének tekintette.¹⁸

15 Az ótranszszilvanizmus tipológiájához, szervezeti és személyi szerkezetéhez, belső koncepcionális átfedéseikhez publicisztikai és kiadatlan források alapján, a politikatudományi fogalomtár felhasználásával K. Lengyel: *Auf der Suche*, 33–61 (tömörebben úó: *Kós. Ebben a kötetben*).

16 A politika- és irodalomtörténeti háttérhez vö. Bogyay: *Magyarország*, 101–108; Király: *Ady*; Kosáry: *Ungarische politische Bestrebungen*.

17 Vö. K. Lengyel: *Kós; Uó: Kristóf* (mindkettő *ebben a kötetben*).

18 A konzervatív ótranszszilvanizmus elmaradt recepciójához vö. Katus: *Die Magyaren*, 439; Láng: *Vidék; Uó: Egy önmeghatározás*. A progresszív ótranszszilvanistákat a hatvanas és hetvenes években marxista elemzések kezdték helytelenül besorolni a magyar vezérszerep ellenfelei közé, pl. Varró: *A romániai magyar irodalom; Uó: Kós*. E látószög a kilencvenes évek elején csak kivételesen tárgult, egyik védelmezőjének tárgyyszerűtlen méltatlankodása közepette. Gáll: *Az „erdélyi gondolat” viszontagságai* [I], 2. jó irányba mutató utalását a „nagymagyar állameszme igézetében” munkálkodó fiatal Kós Károlyra, Nagy Gy.: *A kisebbségi helytállástól*, 32, 34. jegyzet, a következő szavakkal nyugtázta: „Nem tudhatjuk, hogy miként vélekedett volna egy ilyen mondatról Kós Károly. Minket mindenesetre igen-igen elszorított.” Ebben a témában érdektelen, hogy Kós *utólag* miként ítélte meg 1910-es évekbeli szemléletét. Egyedül korabeli írásai mérvadóak, amelyek beszédesen bizonyítják, hogy az első világháború előtti erdélyiségével a történelmi Magyarország feltétlen épségben tartandó kereteiben mozgott. Ld. K. Lengyel: *Kós (ebben a kötetben)*. Idevonatkozóan meghaladottnak tekintendők Kántor: *Itt valami más van*, 13, és Varró: *A százéves Kós*, 19, megállapításai és találgatásai.

II. Átmenet a kompromisszumkényszerbe: a nagyromán állameszme magyar alternatíváinak bukása

A nemzetközi diplomácia katonai hátszéllel fokozatosan megerősítő döntése Magyarország feldarabolásáról a lelépni kényszerülő főhatalmat új nemzetpolitikai stratégiák kidolgozására kényszerítette. Az erdélyi magyar vezető körök 1918 végétől Jászi Oszkárt követve még a „Keleti Svájc”, a kantonizáltan egységes Magyarország esélyeit latolgatták, emellett az anyaországgal lehető legszorosabban szövetkezett székely vagy erdélyi köztársaságét, megfontolva egy magas fokú erdélyi önállósággal járó magyar–román személyi uniót is.¹⁹ 1919 végétől kompromisszumos elemeket kezdtek vegyíteni a nagyromán állameszme magyar alternatíváiba, látván, hogy a délkeleti háborús ellenség feltartóztathatatlanul kiterjeszti uralmát Erdélyre. Ám az alternatíváról, az engedmények nélküli választásról nem mondtak le végleg. Hanem elnapolták. A párizsi békekonferencia alkotta kisebbségvédelmi jogrendszert Woodrow Wilson amerikai elnök nevezetes tizennégy pontja meghosszabításaként értelmezték. Egy olyan *önrendelkezés* mellett kívántak érvelni, amelynek egyik formája – vagy legalábbis első lépcsője – az erdélyi magyar többségekre támaszkodó *önkormányzat*. Az ilyen indíttatású és tartalmú feljegyzések a konzervatív ótranszszilvanizmus fejlődésvonalán keletkeztek a *tisztviselőmozgalommal* azonos *Szellemi Front* berkeiben,²⁰ az 1918 októberében utoljára ülésező Erdélyi Szövetség²¹ és a december elejétől alig hat hetes látszattevékenységre kárhozottatott kolozsvári Kelet-Magyar-

19 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 87–117 (az egyik opcióhoz úó: „Keleti Svájc”. *Ebben a kötetben*).

20 [A *Szellemi Front* megindításával kapcsolatos iratok.] 1919. február 27. – március 1. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/156; Paál Árpád – Petres Kálmán. 1920. szeptember 9–11. Uo. 7651/416/17; Ekpen [Paál Árpád] – Zergen [Zágoni István]. 1920. szeptember 20. Uo. 7651/420. Vö. Grandpierre: *Az erdélyi magyarság*.

21 *Az Erdélyi Szövetség munkaterve*.

országi Főkormánybiztosság²² titkosan laza utódszervezetében. Szerzőik, élükön az 1918 novemberében még Udvarhely vármegyei alispán Paál Árpáddal a progresszív decentralizációs mozgalmat arra ösztökélték, hogy Budapesttől elfordulva egy új államközponttal szemben rendezze sorait. A két transzszilvanista elődirányzat képviselői egymáshoz elvi síkon közeledve készültek a kompromisszumra: a kismagyar kitérőre, amelyen idővel megközelíthető egy korszerűsített nagymagyar eszmény. Ezen összetett célkitűzéssel egyrészt számoltak a Duna-medencében készülő államhatárok igazságosságát körülengő kételyekkel.²³ Másrészt a Kós, Paál és Zágoni István szerzőhármás Kós fegyelmezett szenvedélyességű *Kiáltó* szójából az utóbbi két szerző politika- és jogelméleti fejtegetéseibe átlényegülő röpirata nyomán legalább erkölcsileg igazolták magukat azon körülménnyel, hogy az 1919–1920. évi párizsi béketárgyalások eredményei az erdélyi magyarokat kirekesztették a nemzeti önrendelkezési jogot alkalmazók köréből²⁴ – egy olyan folyamatban, amelynek helyeslő román olvasatát e tanulmány első mottója tartalmazza az államalkotói tudatra ébredt háborús nyertesek magabiztosságában. A kettős transzszilvanista igény az adott katonai és diplomáciai erőviszonyokban csak másodsorban, *feltételesen* irányult a trianoni döntés szabad akaratú felülvizsgálatára, vagyis egy magyar szemszögből jó választás visszatértére. Megfogalmazóit elsősorban, azaz *időszzerűen* arra kötelezte, hogy megjelöljék a megnagyobbodott Román Királysághoz csatolt Erdély

22 A Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság szervezeti és ügykezelési szabályai. Kolozsvár, 1918. december. OSZKK Alh. Quart. Hung. 2455/1/7; Janovics Jenő: [Jelentés 1919. február 24-i kihallgatásáról a Kolozs megyei prefekturán.] Uo. 2455/1/22.

23 Paál Árpád: [A népkisebbségi eszméről. 1922 körül.] HRM PÁh, Ms. VI. 7651/103, 3, 5; Uő: *A politikai aktivitás*, 39, 47; Balogh A.: *A világpolitika*. Vö. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 121–122, 160–167.

24 Kós: *Kiáltó szó*, 2–3; Zágoni: *A magyarság*, 7; Paál: *A politikai aktivitás*, 41–44. E megállapítás ismétléseihez ld. pl.: A Magyar Szövetség szervezete [1921]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/193, 2; Zágoni István: [Ajánlás nemzeti autonómiák szervezésére. Törödék. 1920–1921 körül.] Uo. 7651/778, 1.

integrációs szerepét a kelet-közép-európai nemzeti kisállamok körében.²⁵

III. Kettős vizsály Nagy-Románia egységesítő központosításában: az erdélyi román és német regionalizmus válasza

E kör belsejében a bukaresti kormányoknak szembesülniök kellett az etnikai-kulturális sokszínűséggel és az erdélyi románságot, illetve Óromániát hátráltató szociális egyenlenségekkel. Nagy-Románia ezen születési hibájából kettős vizsály alakult ki: egyfelől különböző szociális és gazdasági rendszerek, másfelől a nemzeti szempontból egységes, illetve tagolt állam elve ütközött az országépítés gyakorlatában.²⁶

Bukarest e nehéz örökséggel átvette Budapesttől kezelésének a módszerét is. Egységesítő központosításba kezdett, annak ellenére, hogy kulturális-politikai elitjének egyik hangadó, az erdélyi Román Nemzeti Párt köré tömörülő része az „ideiglenes” területi autonómia követelését is beiktatta az 1918. december 1-i gyulafehérvári nemzetgyűlés okmányaiba.²⁷ Miután 1920-tól a Bukarestből beindított jogi-közigazgatási intézkedések érvénytelenítették, illetve céljuk szolgálatába állították az Erdély és az óromán királyság, a *regát* egyesülését kimondó Gyulafehérvári Határozatokat, az eredetileg magyar–román ellentét a régió ki- és betago-lódásai körül egy román–román vitasíkkal bővült. Azon alapkérdést, hogy egymástól eltérő szerkezetek a regionális sajátosságok figyelembevételével illesztendők-e össze, vagy egyetlen mérce szerint egyneműsítendők, a Ion I. C. Brătianu vezette és az

25 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 118–125 (magyarul uő: *Az elnapolt alternatíva. Ebben a kötetben*).

26 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 127–134.

27 A gyulafehérvári egyesülési határozatok [1918. december 1.]. II. cikkely. In: Mikó: *Huszonkét év*, 265–267, itt 265.

évtizedben többnyire hatalmon lévő Nemzeti Liberális Párt a havasalföldi és moldvai szinthez való egyengetéssel akarta megoldani. A román liberális tanok, amelyeket lényegükben magáénak vallott Alexandru Averescu tábornok részben erdélyi háttérű és átmenetileg kormányzó Néppártja is,²⁸ a társadalom és gazdaság korszerűsítését alárendelték az egységes és osztatlan nemzetállam eszményének. Az évtized elejére várt gyakorlati hatásuk azonban elmaradt. Behatolásuk Erdélybe megélénkítette a kettős viszályt, a maga ellentmondásosságában meghatározva a védekezés első válfaját. Míg a regátiak betelepítése nem változtatott a városok magyar és német jellegén, az erdélyi román középreeget nemkívánt módon áttagolta.²⁹ Válaszul a magukat gyarmatosítottnak érzők kifejlesztették az erdélyi regionalizmus egyik változatát, amelyre az egymércéjú országlással csakúgy elégedetlen németek politikai képviselöe rányomta saját bélyegét.

A Iuliu Maniu irányította Román Nemzeti Párt a kettős viszályt román ügyé: a centrum és a periféria összeütközésévé egyszerűsítette, amelyet annál is inkább súlyosnak talált, mivel egy fejlettebb tartomány fejlődését gátolta. Megoldási javaslatait a közigazgatási decentralizáció, valamint a mezőgazdasági és ipari követelményeknek egyaránt megfelelő gazdaságpolitika tétélei köré csoportosította. A román egyesülés egyik fő előmozdítójaként a „Să vie ardelenii” („Jöjjenek az erdélyiek”) felhívással³⁰ politikai és erkölcsi jogot tulajdonított magának arra, hogy Erdély számára az alkotmányozás befejeztéig fenntartsa az államközpont mellé rendelt országrész szerepkörét is.³¹ Az első világháború végéig hasonló modorban, de Budapesttel szembehelyezkedő prog-

28 Averescu: „Ardelenismul”; Uó: *Apărarea*; Goga: *Școala*; Uó: *O apărare*.

29 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 71–77, 134–144.

30 Hodoș A.: *Conspirația*, 1521; Popp: *Ce poate da Transilvania*. Hatásaihoz a román belpolitikai versengésben Ciupercă: *Împrejurările*, 352–373.

31 Agârbiceanu: *Sufletul*; Bogdan-Duică: *Cele două Români*; *Cine ne exploatează*; *Cum caută liberalii să exploateze Ardealul*; *Manifestul membrilor fostului Consiliu Dirigent*; *O politică unitară în provincii*; *Programul partidului național-român*; *Regionalismul*.

resszív ótranszszilvanisták fennebb idézett „Erdély Erdélyért” jelszavát Alexandru Vaida Voevod elnökségi tag a kolozsvári Patria pártlapban 1921 elején „Ardealul al ardelenilor” vagy „Ardealul pentru ardeleni” („Erdély az erdélyieké” vagy „Erdélyt az erdélyieknek”) alakban fordította román nyelvre – és Bukarest ellen.³² A Német Párt Rudolf Brandsch és Hans Otto Roth útmutatásai alapján szintúgy összállami keretben határolta be az erdélyi régiót, és méltányosabb elbírálást kért áthagyományozódott jogi, gazdasági és társadalmi jellegzetességeinek. De az európai kisebbségi eszme jegyében a decentralizáció értelmét nem pusztán egy hatékonyabb államszervezés – és még kevésbé a területi autonómia –, hanem a nemzeti-kulturális, elsősorban a saját egyházi és iskolai önkormányzat érdekében hangsúlyozta.³³

IV. A magyar kisebbségi pártalapítás progresszív és konzervatív előfutama: az önszerveződés regionális és régió feletti mércéi

Eközben az 1921 júniusában és júliusában Bánffyhunyon, illetve Kolozsvárt megalapított Magyar Néppárt és Magyar Szövetség az államjogi fordulat kikényszerítette kompromisszumhelyzethez szoktatta magát. Az előbbi, amely egy fél évig *Erdélyi Néppártnak* nevezte magát, a progresszív, utóbbi a konzervatív ótranszszilvanizmus, a *Szellemi Front* környezetéből nőtt ki.³⁴ Indulásuk idején tisztázniuk kellett a kulcskérdést: milyen mértékben és feltételek mellett adják fel az 1918-tól 1920-ig gyakorolt

32 Pl. „Ardealul pentru ardeleni”; *Dl. Alexandru Vaida vorbește despre „unificare”*. A jelszó elterjedéséhez vö. *Șorban: Ardealul*; *Presa și declarațiile dlui Vaida*.

33 Brandsch: *Zukunftsfragen*; Uó: *Drei Jahre*; Uó: *Entwürfe*; Roth: *Politische Rundschau*. Az erdélyi román és német regionalizmus kezdeteit politikai sajtójából feltárja K. Lengyel: *Auf der Suche*, 71–85, 144–155 (első közelítésben uó: *Kulturális kapcsolatok. Ebben a kötetben*).

34 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 157–159.

passzív ellenállásukat a kialakuló román állammal szemben – anélkül, hogy magyar oldalon a nemzeti hűtlenség vádjával illethessék őket.³⁵ Döntésükön könnyítettek a konzervatív tábor rejtett kapcsolatai magyarországi politikai tényezőkkel. Teleki Pál és Bethlen István grófok kormányai Trianon után a Románián belüli magyar szervezkedést ösztönözték, mivel erről azt gondolták, hogy megakadályozhatja a kisebbség tömeges kivándorlását, és ezáltal megőrizheti legalább a demográfiai érvet a magyar békeszerződés későbbi újratárgyalásához.³⁶ Kolozsvárt és Budapesten egyaránt élt az elképzelés, hogy a tevékeny kisebbségi politika vagy megszerzi és biztosítja a szükséges jogokat, vagy – éppen sikertelenségével – ország-világ előtt bebizonyítja, hogy méltánytalan döntés volt román fennhatóság alá juttatni az erdélyi magyarokat.³⁷

Mindkét eshetőséggel számoltak a Magyar Néppárt és a Magyar Szövetség irányítói, amikor 1920–1921 fordulójától, az utóbbiak a trianoni békeszerződés 1921 nyári teljes nemzetközi ratifikációját követően hozzáláttak, hogy a közéletben hűségüket tanúsítsák a román állam iránt. Paál és Kós mellett például Balogh Arthur államjogász és az 1922-ben bukaresti szenátorságra jelölt Gyárfás Elemér nevével találkozunk azok sorában, akik a Szövetség előmunkálatai alapján egyúttal olyan belpolitikai lépéseket fontolgattak, amelyek törvényes *aktív ellenállást* is eredményezhettek az

35 Balogh A.: *Magyar Szövetség*; Paál: *A faji érzések*; Zágoni: *A magyarság*.

36 Ld. pl. Glattfelder Gyula – Teleki Pál. Budapest, 1920. november 5. MOL K 26, 1920-XXXIX-9412; Közzolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége – Bethlen István. 1922. március 11. Uo. K 63, 229. cs. 27/4-I; Rubido-Zichy Iván – Bánffy Miklós. Bukarest, 1922. szeptember 7. Uo. Vö. Jakabffy – Páll: *A bánági magyarság*, 59–68; Romsics: *Bethlen* [1991], 106, 124–142.

37 Megerősítő hivatkozással az „erdélyi magyarság ellenállását vezető kolozsvári középonti bizottság”, minden bizonnyal a Magyar Szövetség „vezetőségének” Budapestre juttatott „hivatalos jellegű” értesítésére: [Jancsó Benedek]: [Észrevételek Argetoianu román belügyminiszter beszédéhez a magyar irredentizmusról.] Budapest, 1921. június 21. MOL K 610, 51. cs. 2 VI c, 15. Vö. Rubido-Zichy Iván – [Bánffy Miklós]. Bukarest, 1922. március 9. Uo. 40. cs. 2 VI ab, 3.

erdélyi magyar csoportérdekek sérelmei esetén.³⁸ Tagságuknak a magyar nemzet virtuális mandátumával összeegyeztethető román állampolgári felelősséget ajánlottak. A szélesebb nyilvánosságban pedig e két lojalitás közötti feszültséget enyhítendő azt bizonygatták, hogy az erdélyi magyarság anyaországával szemben is politikai önállóságra törekszik.³⁹

A tiltott, de megingatlan lojalitás Budapestet megtartotta elsőrendű vonatkoztatási alapnak. Következésképpen felszínre sodorta a két transzszilvanista irányzat önmeghatározásának ideológiai szempontjait. A progresszívek a világháború utáni legelső években polgári radikális módon azonosultak a magyar liberalizmussal. Az újonnan alapított kolozsvári *Keleti Újság*, *Napkelet* és *Vasárnap* hasábjain az 1848–1849-es és 1918-as forradalmak hagyományába foglalták a demokratikus szellemiségű román–magyar közeledés gondolatát éppúgy, mint a kisebbségjogi küzdelem korparancsát. A világnézeti és a nemzeti szempontok egybemosódtak a magyar modernizációs eszmény addig is nagy-

38 Balogh A.: *A magyar szervezkedés*; Gyárfás: *A parlamenti aktivitás*; Kós: *Kiáltó szó*; Paál: *A politikai aktivitás rendszere*; Uő: *A magyarság pártalakulásai*; Wass Béla – Jósika Samu: *A Magyar Szövetségnek a román kormányhoz intézett memoranduma*. Kolozsvár, 1922. február 27. MOL K 63, 229. cs. 27/1-I; Ugron István, a Magyar Szövetség alelnöke tárgyalásai Bucarestben. Bukarest, 1922. május 22. Uo. K 26, 1922-XXXIX-4805. A trianoni békeszerződés nemzetközi ratifikációjának itt jelzett jelentőségéhez K. Lengyel: *Auf der Suche*, 175–183, 186–187 (kisebbségpolitikai következményeit megvilágítva uő: *A korai transzszilvanizmus Románia-képéről*. Ebben a kötetben).

39 A Magyar Szövetség szervezete [1921]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/193, 2–3; *Megalakult a Magyar Néppárt*; Paál: *Népkisebbségi politika*; Uő: *A politikai aktivitás*; Uő: *A faji érzések*. Az erdélyi magyar önállósulás taktikai indítékát egyik mérvadó résztvevő ekképp fedte fel egy magánlevélben: „A magyarországi kurzuspolitikától való elfordulást azzal igyekszünk beszuggerálni, hogy az utóállamok magyarságának önállóan kell a maga országában tájékozódnia, és így nem mehet a magyarországi politika diktandói után. A magyarországi politikai témáktól szinte elvonni akarjuk a közönség figyelmét. Így juthatunk a kisebbségi nemzetek autonómiája követelésével a leghájasabb és leghéjasabb magyar felfogásokban is előtérbe.” Paál Árpád – Jászi Oszkár. Kolozsvár, 1921. szeptember 26. In: *Duna-völgyi barátságok*, 132–135, itt 132–133.

rabecsült megtestesítőjének folyamatos méltatásában, az 1919-ben elhunyt Ady Endrében, akinek egykori perlekedése a félféudális Magyarországgal a Budapesttel szemben való idegenkedés hajlamát táplálta, miként a költő halálának évében bécsi emigrációba vonult Jászi Oszkár közéleti megmozdulásai is a károsnak ítélt anyaországi nemzeti-keresztény kurzus ellen.⁴⁰ E példaképek mindkét minőségükben: a magyar önbírálat és a magyar megújulás szószólóiként egyengették a korai transzszilvanizmus útját azon alakba, amely az államjogi elcsatolás kényszerében a világháború előtt is mérlegelt regionális önállósulás hasznát fürkészte, esélyt remélve benne Kelet-Közép-Európa magyarlakta vidékeinek kultúrnemzeti munkamegosztására, azon belül egy szépirodalmi alkotásokban lecsapódva is társadalompolitikai eszmélődést elősegítő erdélyiség kimunkálására.⁴¹

A Budapesttől elforduló decentralizációs mozgalom tehát önmagát folytatva kezdődött újra – miközben egy ideig a kettészakadás veszélye fenyegette. A világháborút túlélő *Erdélyi Szemle*, majd ennek szintén kolozsvári utódlapja, az 1921-től megjelenő *Pásztortűz* köre elhatárolta magát a nemzet államjogi feldaraboltságával látszólag megbékülő októbriista vonulattól.⁴² Az 1867-es kiegyezés magyar nemzedékének nemzeti liberális konzervatívjai az erdélyi fejedelemség korába helyezték világnézetük regionális gyökereit. Erdély 16. században keletkezett történelmi alkotmányából és magyar fejedelmeinek – főleg Bethlen Gábor – haszonelvű különütasságából azt a tanulságot vonták le, hogy az erdélyi magyar önállósulás a nemzeti önfenn-

40 Kádár: *Magyar múlt*; Uő: *Az emigráció*; Ligeti: *Levél*; Uő: *Súly*, 30–59; Szentimrei: *Széljegyzet*; Uő: *Futó tekintet*.

41 Kós: *Kiáltó szó*; Uő: *Collegium*; Kádár: *A harmadik út; Magyar írók kincsesháza*, 4; Molter: *Buborékharc*, 20 [1921]; Uő: *Tompa*; Napkelet: *Mi az igazi magyar irodalom*; Paál: *A politikai aktivitás*; Uő: *És fölkel a nap*; Uő: *A magyarság világnézete*; Szentimrei: *Erdélyi lelke*; Uő: *Magyar kötelesség*; Uő: *Erdélyi könyvek*; Uő: *Transzszilvanizmus*.

42 B.: *Jászi könyve*; Reményik: *Fajmagyarság*; Walter: *Kultúr-tallózás*.

tartás eszköze.⁴³ Időnként visszavonultak a szépirodalom esztétikumába, hogy a belső szabadság művészeti eszményével ellensúlyozzák a progresszívek szűkebb térhez kötött művelődési ügybuzgalmát.⁴⁴ Anyaországbeli kulturális személyiségek, elsősorban az 1921-ben Kolozsvárról Budapestre kivándorolt Ravasz László református püspök bátorította és befolyásolta⁴⁵ l’art pour l’art-juk azonban az erdélyiség ideológiai összefüggésében nem az öncélú széplelkűséget szolgálta. Rendeltetése szerint egyrészt segíthetett mellőzni kötelező érvényű nyilatkozatokat az idegen uralom tényéről. Másrészt érzékeltetnie kellett azt a kárt, amelyet egy területi különfejlődés az összmagyar nemzettudatnak okozhatott.⁴⁶

A transzszilvanista önszerveződés regionális és régió feletti mércéi végül nem osztották meg a nemzeti érdeket. A progresszívek 1922-ben felhagytak a világnézeti elkülönüléssel, és a konzervatívok megcáfolták azt a feltételezést, hogy irodalmiasított passzivitásukban pusztán egy újabb délkelet-európai átrendeződésre várnának. Bukarest pedig akaratlanul erősítette a két táborban érlelődő és a közös pártosodásnak kedvező egység gondolatot. Megpróbált éket verni közéjük, de mindkettejük mozgásterét korlátozta azután is, hogy a Magyar Néppárt és a Magyar Szövetség a parlamentáris aktivitás mellett döntött. 1922 tavaszán együtt harcolták végig az általános választásokat, amelyek azonban nem juttatták őket arányos képviselőhöz a bukaresti felső- és alsóházban. E balsiker után, egyéb – főleg a Magyar Szövetséget sújtó – hatósági gáncsoskodást megelőzve, azon év decemberében Országos Magyar Párttá egyesültek Jósika Samu báró, volt budapesti főrendiházi tag elnökletével, és az 1918 végéig magas

43 Albrecht: *Erdélyi öntudat*; Uő: *Az erdélyi magyar kultúra*; Biró V.: *Erdély*; Makkai: *Bethlen Gábor öröksége*; Tavasz: *Az erdélyi magyar protestáns kultúra*.

44 Áprily: *A produktív fájdalom*; Makkai: *Az erdélyi magyar irodalom*; Reményik: *Aktivitás*; Uő: *Politika*; Walter: *Az irodalom*.

45 Makkai: *Dr. Ravasz*; Reményik: *„Biológiai” tény*; Walter: *Beszélgetés*.

46 Reményik: *Transzszilvanizmus*; Uő: *Aktivitás*; Uő: *Szabadság*; Walter: *Az irodalom*; Uő: *Irodalom-pártolás*.

rangú magyar állami tisztségeket betöltő, majd a Magyar Szövetség vezérkarában Jósika és Ugron István dualizmus kori diplomata mellett helyet foglaló Grandpierre Emil befolyásos ügyvezetésével.⁴⁷

V. A transzszilvanista kompromisszumajánlat első típusa: az erdélyi szövetség ábrándja

Többször a Magyar Néppárttal rokonszenvező közírók már a pártegyesülést megelőzően gondolati alapokra fektették a korai transzszilvanizmus első alakját. Paál és Zágoni jogász-publicista 1920 őszétől egy a területi, kulturális és közigazgatási autonómia elemeit vegyítő „nemzeti önkormányzat”-ról, a „magyar nemzeti egyenjogúság (autonómia)” ügyében értekezett,⁴⁸ amelynek a Romániához csatolt egykori kelet-magyarországi vármegyékben demográfiai többségben élő, illetve országos szinten katasztrékkal megszámlált és egy kolozsvári székhelyű nemzetgyűlésben képviseltetett tagjai saját közigazgatási, jogi, gazdasági, művelődési és közrendészeti intézményekkel rendelkeznek.⁴⁹ Bár a Magyar Szövetség részt vett e nézetrendszer kidolgozásában, soraiban voltak eleinte, akik attól tartottak, hogy egy hangsúlyosan területi elvű autonómia jövőképe Erdély Magyarországtól való elcsatolásának a megerősítését sugallhatja.⁵⁰ Állam- és jogtudományi szakértői,

47 Az 1920 és 1922 közötti polgári radikális és nemzeti liberális helyzetfelméréseket, a két tábor kölcsönös elvi közeledésének társadalompolitikai és irodalomesztétikai közelítésben lezajlott sajtóvitáit hagyatéki és levéltári forrásokból megismerhető személyes háttérükkel az első közös belpolitikai megmozdulás és a pártegyesülés eseménytörténetében részletesebben bemutatja K. Lengyel: *Auf der Suche*, 157–191 (közvetlen koncepcionális hatásukhoz uő: *A korai transzszilvanizmus Románia-képéről. Ebben a kötetben*).

48 Paál Árpád – Petres Kálmán. 1920. szeptember 9–11. HRM PÁh, Ms. 7651/416/17, 1. Vö. Paál: *A politikai aktivitás*, 45–47.

49 Zágoni: *A magyarság*, 32–35.

50 Grandpierre Emil: *A magyar autonómia vázlata* [Kolozsvár, 1921–1922]. BGYh, 3; Uő: *Az erdélyi magyarság*, 130–134; Zágoni István: [Ajánlás nemzeti autonómiák szervezésére. Töredék. 1920–1921 körül.] HRM PÁh, Ms. VI. 7651/778.

köztük Balogh és Grandpierre, a dualizmus kori nemzetiségi kérdés személyi elvű rendezési mintájában gondolkodtak, amelyet most ugyan egy közösségre, a Romániában élő magyarokra kezdtek alkalmazni, előbb azonban kisebbségjogi közelítésben és egy – szerintük napi politikai okokból esélytelen – összerdélyi hálózatépítés szándéka nélkül.⁵¹ A pártszervezést előmozdító elvi érdekegyeztetés során aztán közös meggyőződésnéppé fogalmazódott meg, hogy a történelmi Erdély, a Partium és a Bánság alkotta régió politikai, gazdasági és kulturális tényezők kölcsönhatásai révén sajátos egyéniséggel bír, és ezért különleges bánásmódot érdemel.⁵² A csoport- és a személyi elvű nézőpontok összesimulásával a párizsi békekonferencia idején kihirdetett nemzetközi kisebbségvédelem felértékelődött a térben megragadható életkörművelések alakításának a követelményévé. A nemzeti önrendelkezésből való kirekesztettség érzete természetjogilag megalapozandó kívánságot táplált „a békeszerződésnek népszabadságokkal való megjavítása” iránt.⁵³ A Magyar Néppárt munkatársai a Magyar Szövetség hamarosan maradéktalan egyetértésével a kisebbségi jogból, „az individuális szabadságjogoknak” az „összefoglalásá”-ból az önigazgató „népkisebbségi nemzet”⁵⁴ létigényét vezették le, utóbbival pedig az „erdélyi nemzetek autonómiáját” indokolták – azon elvárást, hogy „Erdély az erdélyi nemzeteké legyen”.⁵⁵ Ebben a képletben elsőként nyilvánult meg egy lényeges különbség a magyar transzszilvanizmus és az erdélyi román meg német

51 A Magyar Szövetség szervezete [1921]. Uo. 7651/193, 1; Balogh A.: *A magyar szervezkedés*, 482; Grandpierre Emil: *A magyar autonómia vázlata* [Kolozsvár, 1921–1922]. BGYh, 6–7.

52 Albrecht: *Az erdélyi magyar kultúra*; Grandpierre Emil: *A magyar autonómia vázlata* [Kolozsvár, 1921–1922]. BGYh, 1; *Erdély sorsa*, 10; Gyárfás: *Erdélyi magyar bankpolitika*; Uő: *Erdély problémái*, 246; Kós: *Kiáltó szó*, 4.

53 Paál: *A politikai aktivitás*, 47. Hasonló értelemben Zágoni: *A magyarság*, 32.

54 Paál Árpád: [A népkisebbségi eszméről. 1922 körül.] HRM PÁh, Ms. VI. 7651/103, 1; *Erdély az erdélyi nemzeteké*, 3.

55 Balogh A.: *A Magyar Nemzeti Párt vezetőbizottságának 1922. évi szeptember 3-iki határozata*, 8; *Megalakult a Magyar Néppárt*.

regionalizmus között. A transzszilvanisták szerint a regionalizmus érdemleges tárgyalásokba bocsátkozhatott az államközponttal alsó szintű területi illetékességek elismertetéséért. További rendeltetéséül azonban az Erdélyen belül is végrehajtandó a *kettős decentralizáció* előidézését jelölték meg. Az 1920 ősztől tervezett magyar autonómia a második decentralizáció következtében valósult volna meg.⁵⁶

E koncepció felélesztette a román nemzetállam 1920-ban elnapolt magyar alternatíváinak egyikét, de – belső magyar vonzataiban – immár egyöntetűen kompromisszum jellegűen. Midőn *autonómián* a görög *autos* és *nomos* szavak eredeti értelmében *öntörvényűséget*, illetve *önálló törvényhozást* értettek, megalkotói tovább távolodtak eredeti távlati céljuktól, a legfeljebb decentralizált, de úgy is Budapestre központosított „Keleti Svájc” eszméjétől. Ennek fő elméleti kellékét, a kantonális rendszert 1918-tól változatlanul nagyra értékelve, most már egy leendő „Erdélyi Svájc”⁵⁷ fogadatlán prókátoraiként fogalmazták meg állampolitikai igényeiket, egy olyan föderatív regionális állam önjelölt hirdetőiként, amely a hatalom Bukaresttel való megosztása révén önmagukból kialakított és egyenjogúan egybetartozó nemzeti autonómiákra épült volna.⁵⁸

Az eddigi kutatás e *föderalistikus transzszilvanizmus* néhány évét a korabeli napi politikától elszigetelten szemlélte és nevezte – itt felsorolt tárgyi ismérveiről mit sem közölve – „kezdeti”-nek.⁵⁹

56 Makkay: *Erdélyi káté*, 6–11, 16–27. Összehasonlításul ld. e tanulmány III. fejezetét az erdélyi román és német regionalizmusról.

57 N. P.: *Erdélyi Svájc*.

58 Az erdélyi szövetség egyik alkotóelemeként célul kitűzött magyar nemzeti autonómia koncepciójának eszmetörténeti, állam- és jogelméleti alapjaihoz, kulturális, gazdasági és politikai érvrendszeréhez, az önkormányzat személyi állományát, területi kiterjedését és intézményi felépítését a Székelyföld szerves bevonásával felvázoló tételeihez, egyházi és tanügyi vonzataihoz, valamint a nagyromán államiság tényéből levont következtetéseikhez bőven K. Lengyel: *Auf der Suche*, 118–125, 193–212 (az utolsóként említett szempont szerint uő: *A korai transzszilvanizmus Románia-képéről. Ebben a kötetben*).

59 Nagy Gy.: *A kezdeti transzszilvanizmusról*; Uő: *Gondolat*; Uő: *A kisebbségi helytállástól*.

Külső hatások tekintetében nyugat-európai regionalista irodalmakra utalt, megalapozatlanul. Ilyen rokonsági viszonyba 1928-tól, az *Erdélyi Helikonnal* került a vidékiesség veszélyét szellemi európaisággal kivédő magyar erdélyiség. Szakaszhatárokat és tartalmi álláspontokat elhomályosító általánosítások ellenében leszögezendő, hogy a húszas évek transzszilvanizmusa a regionalizmus szempontjából csak az erdélyi románok és németek Bukarest felé forduló ellenzéki politikájával hozható összefüggésbe, amelytől azonban a fent leírtak értelmében már az évtized elején világosan különbözött.⁶⁰ Éppen a román államközponttal szemben megkísérelt önállósulás nagyobb mértékében ragadható meg a magyar integritás polgári radikális gondolata, amely azonban döntően meggyengült az erdélyi fejedelemségre kiterjesztett történelmi tapasztalatátvlatban. A magyar–román–német regionális szövetekezéssel megalapítandó „Erdélyi Svájc” elmélete a magyar függetlenségi hagyomány rendi és köztársasági változatának keveredésével vált ki Nagy-Románia megalakulásának első és legjelentősebb ellenjavaslatából, az egészében magyar fennhatóságú „Keleti Svájc” képletéből. E koncepcionális átminősülés a korai transzszilvanizmust egy – az eddigi szakirodalomban nem méltányolt⁶¹ – tulajdonsággal ruházta fel.

A transzszilvanisták Erdély egyénien értelmezett történelmének két állítólagos tanulságával bizonygatták a területi alapú egyezség életrevalóságát. Előfeltevésük szerint a türelemhordozó

60 Pomogáts: *A transzszilvanizmus*, 112–118, tárgyát a két világháború közötti különböző nyugat-európai nemzeti irodalmakkal való tematológiai összehasonlítás segítségével és kizárólag irodalmi megnyilvánulások alapján, a romániai politikai rendszerből kiemelten *irodalmi* regionalizmusként értelmezi, mégpedig az *Erdélyi Helikon* korszakában, de azelőtt is. Kismonográfiáját használja, de merőben félreérti, és ezért a magyar *politikai* erdélyiséget önkényesen a regionalizmussal azonosítja Seewann: *Ungarische und deutsche Minderheiten*, 403, elfogadhatatlan egyszerűsítéssel pusztán annyit közölve, hogy „a transzszilvanizmus képlete [...] egy erdélyi regionalizmus értelmében a tartomány érdekeit” állította szembe a „bukaresti központosítással”.

61 Vö. Cs. Gyimesi: *Gyöngy*; Nagy Gy.: *A kezdeti transzszilvanizmusról*; Uő: *Gondolat*.

rendi uniók óta létezett egy kiegyezésekre hajlandó és képes „erdélyi ember”,⁶² ha pedig mégsem, akkor megszülethetett az évszázadok során mindenképpen kitermelődött „erdélyi öntudat”-ból, az „erdélyi szellem”-ből, az „erdélyi lélek”-ből.⁶³ A Magyar Néppárt e hittől bátorítottan erdélyi összefogásra alkalmas társak toborzásába kezdett. Tekintettel a harmadik oldal politikai megnyilvánulásaira és társadalmi körülményeire, elsősorban románokkal számolt. A Német Párt ugyanis 1922-ben az egységesítő központosításban élen járó román Nemzeti Liberális Párttal kötött választási egyezményt, egyébként Erdély területi autonómiájában a romániai német lakosság országos településszerkezete miatt sem volt komolyan érdekelt. Mivel óvakodott attól, hogy magyar kisebbségi kívánságokat felkarolva magára haragítson többségi politikusokat, alkalmatlannak bizonyult a hármas szövetezésre. A dualizmus kori magyar nemzetiségpolitika kétes emléke főleg a századok soraiban további akadályt gördített a magyar részről 1920 őszén még kívánatosnak és lehetségesnek gondolt magyar–német politikai együttműködés elé.⁶⁴

A Magyar Néppárt köré tömörült transzszilvanisták a fennebb idézett kolozsvári román pártlap „Erdélyt az erdélyieknek” követelő közleményeiből azt az üzenetet vélték kiolvasni, hogy az erdélyi, román, ellenzéki és baloldali Nemzeti Párt szövetségesükké szegődhet. Abban bíztak, amit a politikatudomány *szolidaritás*-nak nevez, ha a felek az együttműködésben, mi több, az „összeműködés”-ben látják önmaguk fejlődésének zálogát.⁶⁵ A *Vasárnap* című képes újság, amelyet Kós, Paál és Zágoni, a *Kiáltó szó* szerzőhármasa Szentimrei Jenővel hetente adott ki, illetve szer-

62 Kós: *Beszélnék Erdély kövei is*, 139; Makkay: *Erdélyi káté*, 15, 21.

63 Albrecht: *Erdélyi öntudat*; Buday: *Az erdélyi szellem*; Szentimrei: *Erdély lelke*.

64 A magyar–német belpolitikai kapcsolatfelvétel nehézségeinek sajtóvisszhangjához kiegészítő hagyatéki és levéltári adatokkal K. Lengyel: *Auf der Suche*, 216–217.

65 Solidaritát. In: *Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache*, 268–269, itt 268.

kesztett 1921 novemberétől 1923 májusáig, szorgosan terjesztette az illető szalagcímes jelszót, rendszerint pontosítva, hogy *erdélyi-eken* szerintük az *erdélyi nemzetek* értendők.⁶⁶ E látószögben a román nemzeti liberálisok 1922-es elsőpró választási győzelmét követően erősödött a remény, hogy a legnagyobb többségi ellenzék visszatér a területi autonómia elvére is nyitott, de időközben hivatalosan megkurtított Gyulafehérvári Határozatok alapjaira. Az 1918-as egyesülési nyilatkozat ugyanis 1919–1920 fordulóján csak a Román Királyság területi megnagyobbodásáról szóló cikkelyével emelkedett törvényerőre.⁶⁷ A koalíció magyar kezdeményezői a szövetezés ötödik lételejét, nevezetesen az eredeti Határozatok időszerűsítésében bizonyos fokig jelentkező kisromán szemléletet feltételként szabták meg. Azt hitték, hogy az óromán gyarmatosítás kiszemelt társaikat így is velük egyazon politikai sorsközösségbe kényszeríti majd: „Ma egymás mellett állunk már: erdélyi románok és magyarok”, szölt derűlátóan egyik vezércikkük, „holnap talán kezét fogunk, és holnap együtt, egy úton indulunk a munkára: Erdélyért, Erdélyi népünkért, Erdélyi földünkért, gyermekeink közös jövőjéért”.⁶⁸

A belső szerkezeti és működési elvekről hallgató forgatókönyv az erdélyi alakulatot keleti irányban Órománia mellé rendelte egy föderatív államformába, nyugatiban pedig felértékelte egy majdani kelet-közép-európai konföderáció tagjává. Így kimondatlanul is beléscsövédtek a nagyromán állameszme 1919-es magyar alternatíváiból az önálló Erdély, illetve a magyar–erdélyi–román trializmus tételei. Ábránd volt ez, amely nem egyedül a nagyhatalmak figyelmét kerülte el. Jászi Oszkár, aki éppen azért válhatott a

66 *Emlékezzünk Gyulafehérvárra; Erdély az erdélyi nemzeteké; Megalakult a Magyar Néppárt*. Ld. még ugyanígy Makkay: *Erdélyi káté*, 11–15; Zágoni István hozzászólása in: Napkelet: *Mit kell tennünk erdélyieknek*, 1471–1472.

67 Megjelent az 1918. évi 3631. számú rendelet törvénnyel azonos szöveggel a *Monitorul oficial* hivatalos közlöny 1920. január 1-i számában. A forrásokat közli K. Lengyel: *Auf der Suche*, 72, 77.

68 *Erdély népe választott*, 3.

transzszilvanisták legelső példaképeinek egyikévé, mivel ellenezte a nemzetállami önzésre valló gondolat- és cselekvésmintákat, bécsi emigrációjában ugyan gyakran hangoztatta a szövetségi együttműködések értelmét. Mégsem talált módot arra, hogy a Duna-táji magyar kérdésnek szentelt publicisztikájában Erdélyre is alkalmazza a helvét mintát.⁶⁹

VI. A meggátolt szövetség: az erdélyi szolidaritás román elutasítása

Nemzetközi támogatottsága esetén is hátramaradt volna az „Erdélyi Svájc” belső működésének a próbája. Erre azonban nem került sor.

A Nemzeti Liberális Párt és az Averescu-féle Néppárt a Gyulafehérvári Határozatok kapcsán nemzetpolitikai megbízhatatlansággal vádolták a Román Nemzeti Pártot, többször ráfogván, hogy kiegyezni szándékszik az erdélyi magyarokkal.⁷⁰ A kereszt-tűzbe szorult román regionalisták mindkét belpolitikai ellenfelüknek – és egyben a transzszilvanista társkeresőknek – kijelentették, hogy az államközpont beavatkozási módszereit éppen azért sem helyeslik, mert alkalmatlanok az erdélyi társadalom és gazdaság mielőbbi románosítására.⁷¹ Ebből az elégedetlenségből kifejlődött ugyan valaminő erdélyi szolidaritás, ennek azonban a régió román politikai erőit kellett a regáti pártok ellen csatasorba állítania.⁷² A bevezetőül román tollból idézett mottó azon újságcikkek egyiké-

69 Az erdélyi szövetség ébresztgetésének historizáló előfeltevéseihez, belpolitikai háttéréhez és Jászi szerepét érintő Duna-táji távlataihoz K. Lengyel: *Auf der Suche*, 212–232, 329–331 (Jászi román kapcsolataira, illetve a hatalommegosztás elméletére összpontosítva úő: *Jászi Oszkár, Emil Isac és a dunai kultúrszövetség; Uő: A korai transzszilvanizmus Románia-képéről. Mindkettő ebben a kötetben*).

70 *Autonomia seculară a Ardealului*; Costea: „*Români și Transilvăneni*”; Goga: *O apărare*; Uő: *Regionalismul*; Uő: *Scădarea*; Uő: *Școala*; Nicoară: *Orizonturile*.

71 H. Boz.: *Bilanțul*; *Romanizarea Clujului*; Șorban: *Ardealul*; *Unificarea cu furca*.

72 *Solidarismul politic*; *Solidaritatea Ardelenilor*; *Solidarizarea Ardealului cu acțiunea opoziției*. Vő. D. I. C.: *Un nou aspect*; Nemoianu: *Solidaritatea*.

ből származik, amelyek az „Erdélyt az erdélyieknek” jelszót tágabban értelmezők kioktatására tisztázták, hogy a Gyulafehérvári Határozatok megfelelő módon rövidültek meg. Tehát belőlük nem eredeztethető román–magyar pártpolitikai közösség. Különbben is kizárólag románokat jogosítanak fel arra, hogy egy bizonyos feltételhez kössék a többség és a magyar kisebbség politikai kapcsolatteremtését. Ez pedig nem lehet más, mint az új Románia területi épségének elismerése, amely akkor hiteles, ha egyben lemondás a területi autonómiából kialakítható regionális állami és konföderációs hatáskörökről – olyan eszközökről, amelyek a Duna-medencét előbb-utóbb kiszolgáltatnák a magyar főhatalomnak.⁷³

VII. A fokozódó kettős viszály: az erdélyi román és német regionalizmus átértelmeződése

Miközben az első típusú transzszilvanista toborzás dolgavégzetlenül elcsendesült, a Brătianu-kormány bárminemű regionális szükséglet ellenfelévé szilárdította a bukaresti törvényhozást. 1923-ban kibocsátott első alkotmánya jóváhagyta és megerősítette az új Románia központosítását. A rövid távon következő egységesítő törvények kulturális, gazdasági és jogi téren, az önhatalmúlag működtetett és ellenőrzött államszerkezet decentralizációnak álcázott dekoncentrációja, a parlament alárendelése a nemzeti liberális kormánypártnak, ennek önhasznú gazdaság- és pénzügypolitikája az egész román, de különösen az erdélyi népgazdaság kárára éppolyan ellentmondásosan hatottak, mint az államközpont kiterjeszkedése a húszas évek kezdetén. A nemzeti egységesítés alig haladt előre, így az etnikai-kulturális sokszínűség továbbra is okot

73 Boilă: *Organizarea*; *Hotărârile dela Alba Iulia*; *Iredentismul maghiar*; *Ungurii iar cer autonomie*; *Ungurii părăsesc pasivitatea*. Az erdélyi román politika elhatárolódását a magyartól további forrásokkal szemlélteti K. Lengyel: *Auf der Suche*, 232–238, 329–331.

adott módszereinek a bírálata. Ez a körülmény tovább szította az erdélyieket és regátiakat szembeállító román modernizációs vitát, hiszen a nemzeti liberálisok egyaránt képtelennek tüntek demokratikus kormányzásra és románosításra. A kettős viszály súlyosbodott a nemzetiségi szervezeteket átfogó erdélyi összehasonlításban is, mivel a helyi román középréteg általában hátrányos szociális helyzete saját uralma alatt sem javult lényegesen.⁷⁴

Az alkotmány ellen szavazó Román Nemzeti Párt egy ideig még regionalista alapról támadta az elhatalmasodó bukaresti vezetést. De államérdekű demokratizmusát kidomborítandó és belpolitikai céljait igazolandó elutasította az általa is szeparatista szándékúnak bélyegzett „anarchikus” vagy „integrális regionalizmust”,⁷⁵ amelyet a korabeli román politikai nyelvezet általában a „kisebbségi regionalizmus”-sal vagy a „hamis erdélyiség”-gel azonosított.⁷⁶ Annál hasznosabbnak minősítette az „alkotó” vagy „egészséges és román regionalizmust”,⁷⁷ amely – mint Maniu elnök is vallotta – az állami és társadalmi feladatok irányítását a mezőgazdaságtól a kereskedelmen és iparon át a tudományig, művészetig és vallásig a mindenkori központi kormányzatra bízta, miként a magyar és a nem magyar lakosság közötti szociális-gazdasági egyenlenségek kiküszöbölését is.⁷⁸ A Nemzeti Parasztpárt, amely 1926-ban az erdélyi Nemzeti és az óromániai Parasztpárt egyesülése révén alakult meg, programjával a húszas évek közepén élénk, részben társadalomtudományi színezetű belső vitákba keveredő erdélyi román regionalizmus funkcióváltásáról tanúskodott. A jogállamiság, szociális igazságosság és közigazgatási decentralizáció válto-

74 Uo. 239–251.

75 *Contra regionalismul anarhic*; Ispravnic: *Spre alte orizonturi*, 71. Vö. Codârcea: *Un răspuns*, 1059.

76 Codârcea: *Regionalism românesc*; Goga: *Criza Ardealului*, 144.

77 *Regionalismul constructiv*; Pușcariu: *Regionalism*; Ispravnic: *Spre alte orizonturi*, 70; Codârcea: *Regionalism românesc*, 693. Vö. Buta: *Ardealul*; Ghiulea: *Iar regionalismul*; Pavel: *Regionalismul*.

78 Maniu: *Problema minorităților*.

zatlanul érvényes követelményei Erdély vonatkozásában már csak Bukarestből átruházott, nem önerőből kialakított illetékességeket feltételeztek. A Román Nemzeti Párt, amely az évtized elején regionális pártként indult a hatalomért folyó harcba, országos pártként érkezett célba, amikor 1928 végén a liberálisokat megbuktató parlamenti választások eredményeképpen kormányt alakított.⁷⁹

Addigra a németek politikai vezetői is átértelmezték regionalizmusukat. Az államközpont növekedő befolyása ellen nem a régióhoz fordulva, hanem saját érdekeretükbe visszavonulva védekeztek. Követeléseiket megmerevítették a Bukarest által felügyelt és anyagilag támogatott egyházi és iskolai, a „kulturális öngazgatás”⁸⁰ elvében. Az „anyaországi nagy német kultúra”⁸¹ iránti vonzalmaik, amelyek elmélyülését e tanulmány második mottója példázza, jelentősen fellazították a közvetlenül a világháború után a „keleti-németséget”⁸² behálózó önszerveződésük erdélyi talaját. Szász szerzők óvatos ajánlásai és kiforrotlan tervezetei Erdély közigazgatási vagy területi autonómiájáról,⁸³ valamint a brassói *Klingsor* szépirodalmi-művészeti-szellemtörténeti folyóirat környezetében átmenetileg ápolt német–román–magyar regionális megegyezés gondolata⁸⁴ nem épültek be a központi kormányzati erővel együttműködő Német Párt belpolitikai ténykedéseibe.⁸⁵

79 A román pártok regionalizmus körüli taktikai tollharcát és a központi hatalom összállami szintre emelkedő ellenzékének stratégiáját további nyomtatott források alapján elemzi K. Lengyel: *Auf der Suche*, 251–260.

80 Roth: *Zum Vortrag*.

81 Csaki: *Kulturpolitische Organisationsfragen*, 37.

82 Brandsch: *Zukunftsfragen*.

83 Gindel: *„Das autonome Siebenbürgen”*; Müller H.: *Das autonome Siebenbürgen*; Plattner: *Minderheitsnation*; Theil: *Die siebenbürgische Seele*; Zillich: *Siebenbürgische Diskussion*.

84 Hajek: *Vom siebenbürgischen Menschen*; Folberth: *Der siebenbürgische Kosmos*; Reisner: *Die nationalen Fehler*; Zillich: *Zur Diskussion*.

85 A területi autonómia programszerű német elutasítását a párt-, bel- és kultúrpolitikai sajtóanyag tükrében bemutatja K. Lengyel: *Auf der Suche*, 260–272.

Ezért az erdélyi „kisebbségi regionalizmus” elleni román vádak akkor sikeredtek a legsúlyosabbra, ha magyar irányban hangzottak el.⁸⁶

VIII. A transzszilvanista kompromisszumajánlat második típusa: a kulturális és közigazgatási önkormányzat kívánalma

Az erdélyi régió a két rokon irányzat funkcióváltása, illetve visszavonulása idején magyar szemszögből is vesztett vonatkoztatási erejéből. A Magyar Párt, amelyet elsősorban a korábbi Magyar Szövetség arisztokrata és nagypolgári alapítói képviseltek, főleg külső használatú fejlécébe az *Országos* melléknevet iktatva eleget tett a részterületi önbetájolásokra gyanakvó román politikai közvélemény egyik elvárásának. Ugyanakkor az anyaországi kormány és a Romániában szolgáló magyar diplomaták ínye szerint is cselekedett, amikor belső felépítésével és pártközi egyeztetéseivel összállami pályára állt, hogy megszabaduljon az irredentizmus szeplőjétől. Amint Bethlen miniszterelnök román politikuskokkal való nem hivatalos érintkezéseiben,⁸⁷ úgy maga is megtapasztalta, hogy tárgyalófeleit a központi hatalmon egymást váltogató néppártiak vagy nemzeti liberálisok sorában kell keresnie – akikkel szemben a budapesti tanács értelmében azonban csak olyan engedményekbe óhajtott beleegyezni, amelyeket később nem lehetett felhasználni államjogi újrarendezések magyar igénylése ellen.⁸⁸ A nyilvánosságnak szánt feljegyzésekből, amelyeket Paál

86 Példásképpen a néppárti Goga: ... *aceiași luptă* cikkgyűjteményében.

87 Ádám: *A Kísantant*, 224. További források a magyar kormányfő és román néppárti politikuskok közötti közvetítésekhez: Rubido-Zichy Iván – Bánffy Miklós. Bukarest, 1923. február 23. MOL K 64, 11. cs. 27; Goga és Bethlen találkozása. Uo.; Villani Frigyes – Walko Lajos. Bukarest, 1925. október 13. Uo. 15. cs. 25.

88 A román pártok egymáshoz és az úgynevezett erdélyi kérdéshez való viszonyáról [1922]. MOL K 610, 40. cs. 2 VI ab; Anyag a kormánnyal esetleg megindítandó tárgyalásokhoz. Magyar követelések [Budapesti irattározás keltezése: „1923/III”. Uo. 48. cs. VI ba; Románia helyzete, az erdélyi kérdés és Magyarország esetleges

Árpád az elnöki tanács tagjaként, parlamenti képviselőségének az idejéből hagyott hátra, kitűnik, hogy a pártvezetés a „politikai határkérdéseket lezártaknak” tekintette, de „komolyan” bízott abban, hogy „a mai államhatárok között is a szomszédállamok olyan nemzetközi megegyezésekre juthatnak, melyek a többféle osztott rokon népfajok gazdasági és kulturális együttműködését lehetővé teszik, s így a politikai államhatárok merevségét elközömbösítik”.⁸⁹ Mindenesetre a Románia egészét lefedő, de alapvetően magyar nemzeti érdekű kisebbségpolitika stratégiája a történelmi Erdélyre „kiterjedő szűkkörű transzszilvanizmus” meghaladását indokolta.⁹⁰

A Magyar Párt országos hatállyal alkotta meg szervezeti szabályzatát, kolozsvári igazgatásával és személyi állományával azonban erdélyi gyökerekből táplálkozott. Politikai jelenlétét a Kárpátokon túl élénken tevékeny parlamenti csoportjának a szenátorai és képviselői biztosították.⁹¹ Még látványosabban közeledett az államközpontozathoz a sajtóban terjesztett hűségnyilatkozataival, amelyek megerősítéséül gyakran Jakabffy Elemér elnökhelyettes révén bírálta a magyarországi revizionizmust.⁹² A Budapest és Bukarest között feszülő lojalitások konfliktusa azonban csak az egyik oldalon terhelte meg, mivel Budapest nem kételkedett

teendői bukaresti szemüvegből nézve. Bukarest, 1924. december 22. Uo. K 64, 15. cs. 27; [Jancsó Benedek]: A kalotaszegi tagozat gyűlése [1925]. Uo. K 28, 139. cs. 279-1925-0-130, 6–9; Magyary Antal – Walko Lajos. Bukarest, 1925. június 5, december 2. Uo. K 64, 15. cs. 27. A korabeli magyar diplomáciában általános érvényűnek tekintett tanácshoz vö. Jungerth Mihály – Walko Lajos. Reval, 1925. november 20. Uo. 16. cs. 47.

89 Paál Árpád: [Az Országos Magyar Párt 1927. őszi választási stratégiájáról és a Rothermere-akcióról. Interjú-tervezet.] 1927. HRM PÁh, MS VI. 7651/232, 4.

90 Jelentés az erdélyi Magyar Párt elnökválságáról [1924]. MOL K 64, 11. cs. 27, 7. Azonos értelemben [Jancsó] Ladihay: *A román politikai gondolkodás*.

91 A bukaresti felső- és képviselőház magyar tagjainak a munkásságát adatszzerűen összegző korabeli közlemények: Kiss: *A magyar törvényhozók*; Mikó: *Magyar képviselők*. A párt folyóiratában közölt parlamenti beszédek könyvszerete: Kazai: *Magyar Kisebbség*.

92 Pl. Jakabffy: *Peccatur*; Uő: *Emberiségéből*; Uő: *Üzenet*.

nemzeti megbízhatóságában. Bukarest annál gyanakvóbban ítélte meg állampolgári szavahihetőségét.⁹³

E bizalmatlanság erdélyi magyar tudósokat, publicistákat és irodalmárokat arra készítetett, hogy a magyar-román kulturális kapcsolatokért sikraszállva tevőleges részvételüket jelezzék a román állam közéletében. Soraikból kiemelkedett Kristóf György irodalomtörténész. A kolozsvári román egyetem magyar szemináriumának tanára a politikai tisztesség bizonyításául a *romániai magyar* önjellemzést javasolta az *erdélyi magyar* kiegészítéseként vagy pótlásaként. Ebben kétértelmű szándék vezérelte. Szócseréje egyrészt abba a feltevésbe illeszkedett, amely szerint a művelődési élet kevésbé kényes szegleteiben megkísérelt kölcsönös megismerés elterelheti a figyelmet a regionális autonómia kényes kérdéséről, és egyúttal bizalomkeltő légkört teremt annak későbbi megvitatásához. A fogalmi elvonatkoztatás Erdélytől másrészt kitérítette a magyar nemzeti szemszögből túl szűknek vélt földrajzi vonzásokra. Mivel azonban az interetnikai viszony kulturális ápolására való felhívások természetesen az életkörülmények sokféleségét feltételezték, a megszólított felet rendszerint közömbösen hagyták. Így nem odázhatták el azt a feladatot, hogy a magyar kisebbség politikai képviselői egyenesen ama sokféleséget ellenző többségi államszervezőkkel egyezkedjenek.⁹⁴

93 Rubido-Zichy Iván – Khuen-Héderváry Sándor. Bukarest, 1924. május 27. MOL K 64, 11. cs. 27; Villani Frigyes – Walko Lajos. Bukarest, 1925. november 2. Uo. 15. cs. 27; Villani Frigyes – Walko Lajos. Bukarest, 1926. március 22. Uo. 19. cs. 27. Vö. *Két malomban*. Az Országos Magyar Párt személyi összetételéhez és társadalmi rétegződéséhez, szervezeti felépítéséhez, valamint összromániai kiterjedéséhez behatóan, a pártelnökség és a bukaresti magyar követség iratanyagának felhasználásával K. Lengyel: *Auf der Suche*, 273–281.

94 A *romániai magyar* kifejezés használata Kristóf György írásaiban korántsem tekinthető a *Korunk*-ot szerkesztő Gaál Gábor harmincas évekbeli publicisztikájában felbukkanó *romániaiság* előzményének, amint azt Kovács J.: *Aradi köztéték*, 41, állítja. Az egész kérdéskörhöz történeti és kutatástörténeti részletekkel K. Lengyel: *Auf der Suche*, 14–20, 275–287, 298–328 (sajtótörténeti megvilágításban, illetve a kristófi szerepről összefoglalóan uó: *A hamis alternatíva; Uó: Kristóf*. Mindkettő *ebben a kötetben*).

A két erdélyi regionalizmus általános meggyengülése a tárgyaló partnerek előzetes kiválasztását igazolta. Az összállami szinten fellépő, döntő arányban regáti politikusok nemcsak szilárd hatalmi helyzetük miatt bizonyultak megkerülhetetlennek, hanem azért is, mivel némelyikük bírálta a központosítást.⁹⁵ Mindemellert az Országos Magyar Párt a területi autonómia kívánalmának – reálpolitikailag amúgy is elengedhetetlen – átértékelését nemzetpolitikai okokból hajtotta könnyen végre, követve egy további budapesti ajánlást. Eszerint az erdélyi magyar és más nemzetiségű önkormányzatok nem öncélú, hanem átmeneti képződményekként egy minimális rendezéshez járulhattak hozzá, amely lépésről lépésre az egész régiót – majd az egész térséget – behálózva előkészít egy maximális vagy legalább jobb megoldást a párizsi békeszerződések határkiigazításokat is megengedő felülvizsgálatával.⁹⁶ Míg Budapest legfőbb nemzet- és területpolitikai tervei előbb egy graduális, a húszas évek közepétől inkább az integrális revíziót célozták meg, Kolozsvárt egy fokkal igénytelenebbül beérték volna az állami elszigetelődések enyhítésével is: az oly merev határok mégoly mértékletes eszményiesítésével. Mindkét helyszín mérvadó tényezői úgy vélekedtek, hogy bármiféle változást csakis békés eszközökkel mozdíthatnak elő.⁹⁷

Az Országos Magyar Párt az Erdély-szerte létesítendő autonómiák óhaját átvette a föderalisztikus transzszilvanizmusból.⁹⁸ A regionális államalapítás opcióját, vagyis az öncélt, úgy törölte, hogy elhanyagolta az 1922-es pártprogram azon tételét, amelyek megvalósulásuk esetén valamennyi környező, nem csak a román

95 Pl. Argetoianu: *Capitalismul*; Mandicevschi: *Observații*.

96 Románia helyzete, az erdélyi kérdés és Magyarország esetleges teendői bukaresti szemüvegből nézve. Bukarest, 1924. december 22. MOL K 64, 15. cs. 27, 13, 35–37.

97 Szász B.: *Önkormányzati törekvések*. Az újabb szakirodalmat feldolgozva K. Lengyel: *Auf der Suche*, 287–289.

98 Vö. pl. Grandpierre Emil: [A Magyar Párt programja és eljárási módjai kérdésében.] Kolozsvár, 1925. augusztus 11. BGYh.

államközponttól való politikai függetlenedéshez vezettek volna. Az etnikai szempontokat általánosító rendszerelméleti, elsősorban gazdaság- és pénzügypolitikai összefüggések nem szorultak teljesen a háttérbe. Mindemellett a vallásgyakorlás és művelődés ügyei meghatározták a Grandpierre tanácsai alapján ekkor már személyi elvűen megalapozott, egyházi, közoktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási részilletékességekre tagolt magyar „nemzeti autonómia”⁹⁹ tervét. Ennek kidolgozásában oroszánrészt vállaltak még Balogh, Gyárfás, Jakabffy és Paál, az Országos Magyar Párt állam- és jogtudományi képzettségű tisztségviselői, illetve parlamenti képviselői.

Megújulásával módosult a transzszilvanizmus képe Románia egészéről. Már csak felülről engedélyezett, megfelelő arányban nem román közigazgatási és kulturális egységektől remélte a központ és a régió közötti ellentétek feloldását. A centralizált, nem a decentralizált egységállamot bírálta, vagyis egyneműsítő mindenhatóságát vetette el, elfogadva fennhatóságát, amely alsó szintű alkotóelemeit a szubszidiaritás jegyében öngazgatásba bocsátja.¹⁰⁰ Egyfelől mérsékelte a korábban egyenrangúsított és a felső politikai szint mellé rendelt erdélyi autonómiák területi vonzatait. Másfelől új eszközt ajánlott megvalósításukhoz, mégpedig a Bukarestből foganatosított *egyszerű decentralizációt*, azzal a megszorítással, hogy az állam felügyelete nem válik gyámkodássá, amelyet addig a pusztán dekoncentrációra hajlandó nemzeti liberális kormá-

99 Grandpierre Emil: A magyar autonómia vázlata [Kolozsvár, 1921–1922]. Uo. 1; Uő: [A Magyar Párt programja és eljárási módjai kérdésében.] Kolozsvár, 1925. augusztus 11. Uo. 3. Vö. Anyag a kormánnyal esetleg megindítandó tárgyalásokhoz. Magyar követelések [Budapesti irattározás keltezése: „1923/III”]. MOL K 610, 48. cs. VI ba; A romániai Országos Magyar Párt memoranduma a nemzetkisebbségek helyzetének rendezéséről. [Melléklet:] Törvénytervezet a nemzetiség egyenjogúsága tárgyában [Kolozsvár, 1924 körül]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/764.

100 A centralizált és a decentralizált egységállam közötti különbséghez a szubszidiaritás elvének a fényében Schultze: *Föderalismus*, 93; Zentralismus. In: *Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache*, 345–346.

nyok műveltek – és amelynek elvét most már az erdélyi román ellenzék is vállalni látszott a maga „alkotó” regionalizmusával.¹⁰¹

Ha ezt a második típusú: *decentralisztikus* transzszilvanizmust összevetjük a német és az erdélyi román regionalizmussal, szembeötlő, hogy nem szűkült le az autonómia sem nemzeti, sem rendszerpolitikai összetevőire. Letért Erdély svájciasításának az újtjáról, miközben a decentralizált közigazgatást és a nemzeti-kulturális önkormányzatokat egyazon reform folyományaiként kezelte. Korai szakaszának e tipológiai tagolásával tisztázható az a kérdés, hogy a századelőn részben baloldali politikai erdélyiség szerkezeti törést szenvedett-e az államjogi változás következtében? A válasz nemleges. A mozgalom mindkét eredendő ágán túlélte a világháborút, de úgy, hogy jobboldali személyiségeinek a befolyása megnövekedett a húszas évek közepére. Ekkor is a *negyvennyolcas–negyvenkilences* és a *hatvanhetes* szellemiségű nemzedék vett benne részt. E két tábor erőviszonyainak váltójátékával magyarázandó, hogy a magyar erdélyiség első önvizsgálatára már 1922–1923 körül, és nem 1928 után került sor, amint a szakirodalom eddig állította.¹⁰²

Minthogy valamelyest a bukaresti kormányzat hullámhosszán kívánt mozogni, az alakváltó transzszilvanizmusnak komoly erőfeszítésbe került, hogy saját közegével elfogadtassa egyrészt az erdélyi regionális egység szerepének a viszonylagosítását, másrészt szóvivőinek esetleges egyezkedéseit a román államhatalommal. Első és második típusának vitája kiterjedt a kulturális életre is. Az Országos Magyar Pártnak az 1922 óta többnyire kalotaszegi frakcióként vagy Reformcsoportként szót kérő, időnként a Székelyföldön és a Bánságban rokonszenvet élvező, 1927-ben ideigle-

101 Paál: *Vornic Tiberius*; Uő: Magyarázat a választási megegyezésekhez [1926]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/230, 4. Vö. (-): *A regionálizmus nem szeparatizmus; Parlamenti blokk alakul Erdélyért*. Az autonómia-koncepció módosulását a nevezett szerzők válogatott írásainak elemzésével részletezi K. Lengyel: *Auf der Suche*, 289–298.

102 Pomogáts: *A transzszilvanizmus*; Sárréti: *A transzszilvanizmus*. Az Országos Magyar Párt majdani monográfiájának nagyobb figyelmet kellene szentelnie ennek a szempontnak, mint Balázs: *A Magyar Párt-ideológia*.

nesen felélesztett Magyar Néppárttal szemben kellett kiállnia a belső legitimitáció próbáját. A párton belüli ellentét a nemesi-konzervatív és a polgári-progresszív csoportosulások kölcsönös szociális idegenkedéséből fakadt, de ezúttal sem volt elég éles két különböző nemzeti érdek megalapozásához. A csúcsszervezet nem szakadt ketté azon súly alatt, hogy a felső réteget tömörítette az 1923-ban elhunyt Jósika báró tiszteit megöröklő Ugron István, 1926-tól pedig az utóbbit váltó Bethlen György gróf vezetésével. A Romániában élő magyarok egyedüli politikai képviselője maradt, anélkül, hogy átalakult volna világnézeti párttá. Egyidejűleg bal-szárnyából érdemi ösztönzések érték az intézményesülő erdélyi magyar irodalmat. Az 1924-ben megalakult *Erdélyi Szépművés Céh*, az először 1926-ban összegyűlt marosvécsi *Helikon* írói munkaközösség, valamint az 1928 májusában első számával jelentkező *Erdélyi Helikon* éppúgy az anyanyelvű írásbeliség szerves részének gondolta magát, mint a konzervatívabb ízlésű *Pásztortűz* és az 1924-ben beindult *Erdélyi Irodalmi Szemle*. E többnyire kolozsvári értelmiségi műhelyek szép-, esszé- és közírói a művészet felsőbbrendűségét és az esztétikai érték elsőbbségét hirdetve ismételték Erdély történeti hagyományából merítették az államjogi határok fölé táguló integráció eszméjét, amelynek ébrentartását a magyarországi szellemi közvéleményből Ravasz László – és mások – mellett Szekfű Gyula is szorgalmazta.¹⁰³ Az irodalmiasított és bölcséleti értekezésekkel tarkított transzszilvanizmust a pártpolitikai szintűhöz hasonlóan a nemzeti egység gondolat hatotta át.¹⁰⁴

103 Ravasz: *Az erdélyi lélek*; Szekfű: *Az erdélyi probléma*.

104 Ennek a húszas évek második felére megérelelődött, személyi meg hivatali irathagyatékokból és nyomtatott irodalomtörténeti forrásokból kirajzolódó eredménynek a párt-, bel- és kultúrpolitikai folyamatait, az irodalmi élet helikoni és konzervatív tengelyén kívüli avantgárd és marxista álláspontokat, valamint a *disszidensek* politikai programtervezeteit a párt mérvadó szakértőjével összevetve taglalja K. Lengyel: *Auf der Suche*, 289–328 (a konzervatív oldal kulturális megnyilvánulásainak főbb szempontjait kiemelve úó: *Kristóf*; Úó: *A regionális öntudatosságától*. Mindkettő ebben a kötetben).

Az évtized derekán az Országos Magyar Párt eltávolodott a föderaliztikus transzszilvanizmus polgári radikális ihletésű külpolitikai helyzetmegítélésétől is. A kelet-közép-európai összefogás Dunaeurópjája helyére Páneurópa eszményképét rajzolta meg Jakabffy Elemér véleményformálói védnöksége alatt. Sajtójában, valamint külföldi megmozdulásaival a Népszövetségben és az európai kisebbségi szervezetekben síkraszállt a nemzeti-kulturális autonómiaért, valamint egy jövő Európai Egyesült Államokban elnyerhető állampolgárságért, amely felszámolja a kisebbségi státust.¹⁰⁵ Belső ellenzéke – Ligeti Ernő gazdag idevágó publicisztikájából kitetszően¹⁰⁶ – javarészt ugyanígy bizakodott. Ámde a lugosi *Magyar Kisebbség* munkatársai e témát népszerűsítve sem árulták el a pártlap hasábjain, hogy a nemzetközi kapcsolatok illetően átrendeződésének mennyiben kellett volna érintenie Románia területi állagát. Amint egyértelműen csak a Szovjetunióval közös keleti határokat húzták meg, tovább ápolgatták a bolsevizmussal dacoló magyar–román államszövetség gondolatát, amelyet nem hagytak teljesen feledésbe merülni,¹⁰⁷ miután már a kelet-magyarországi vármegyéket elcsatoló román egyeduralom alternatíváinak 1919-es keresése idején felvetődött volt. A feltárható forrásokkal nem bizonyítható, hogy az 1926-ban Magyarországról Erdélybe hazatelepült Bánffy Miklós gróf magyar kormányzati tényezők kérésére vagy tudtával megpróbált bukaresti politikusokat ráhangolni erre az opcióra. Kérdéses, de szintűgy tisztázatlan, hogy egy ilyen titkos megbízatás összhangban állhatott-e azon budapesti megítéléssel, amely szerint Európa föderatív újjáalakítása csak tovább merevítette volna az 1919–1920. évi békeszerző-

105 Jakabffy: *Újévi szózat*; Úó: *Az erdélyi magyarság helyzete*; Kovács K.: *Népkisebbségi jogok*.

106 Ligeti: *Az európai egyesült államok*; Úó: *Kisebbségi kérdés*; Úó: *A páneurópai mozgalom*.

107 Vö. Halmágyi: *Román–magyar uniós törekvések*; *A közép-európai szláv és germán tengerben a románok és magyarok egymásra vannak utalva*.

dések államjogi következményeit.¹⁰⁸ A transzszilvanisták mindenestre nem akarták vagy nem tudták teljesen vagy részben osztani a hivatalos magyar revizionizmus Páneurópára vonatkozó kételyeit. Ezért a határok feletti integrációpolitikától inkább azt remélték, hogy helyzetükre kultúrnemzeti, nem feltétlenül államnemzeti értelemben hat majd kedvezően.¹⁰⁹ Az eddigi kutatás mellőzte európaiságuk ezen ideológiai-geostratégiai szempontját, mivel szépirodalmi alkotásokban kereste és tárta fel az erdélyi magyar egyetemesség nyomait.¹¹⁰

Összeurópa eszméjének intézményesített terjesztése Erdélyben rövid időn belül zátonyra futott. A nemzetközi mozgalom bécsi központja eltekintett egy kisebbségi magyar alszervezet támogatásától, mivel nem kívánt sem határvitákba bonyolódni, sem a Népszövetség illetékességein csorbát ejteni.¹¹¹ A román kormányzat és politikai elit pedig a nemzetállami rendszer fellazulásának a kockázatát látta nemcsak egy Duna-táji, hanem egy páneurópai szövetkezésben is, különösen egy olyanban, amely vélhetően megnöveli és kiterjeszti Romániára Magyarország befolyását.¹¹² Ugyanakkor tartott a kisebbségi kérdés Népszövetségen belüli vagy kívüli nemzetköziesítésétől. Genfnek e fenntartások jegyében a páneurópai államfelettség kezdeményezése helyett oda kellett hatnia, hogy az egységes nemzetállam elve a gyakorlatban nagyobb súllyal essék latba, mint az illető területen élő más nemzeti közösségek jogi védelméé.¹¹³

108 B. Bernát: *Utópia*; Kövics: *Die Frage*, 214–216.

109 Az Országos Magyar Párt külpolitikájának páneurópai alapirányához, elméleti összefüggéséhez a magyar–román uniós elképzelésekkel és Bánffy közvetítő szerepének eshetőségéhez K. Lengyel: *Auf der Suche*, 330–335.

110 Pomogáts: *A transzszilvanizmus*, 112–118. Vö. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 14–20. A páneurópai vonzatokat futólag említi B. Bernát: *Utópia*, 684–685.

111 Ligeti: *Kisebbségi kérdés*; Uő: *Az európai egyesült államok; Az erdélyi magyarság Páneurópa-szervezkedése; A kisebbségi kérdés és Páneurópa*; Páneurópa. In: *Erdélyi lexikon*, 273. Vö. Kövics: *Die Frage*, 214–215.

112 Mille: *Unirea*; Trandafir: *Noua concepție; România și confederațiunea europeană; „Uniunea româno-maghiară”*. Vö. Ádám: *A Kisantant*, 262.

113 Dașcovici: *Societatea*; Nicoară: *Liga Națiunilor*; Petala: *România*.

A korai transzszilvanizmus páneurópai kitekintésében második külpolitikai vereségét szenvedte el. Minthogy a Népszövetség elintézetlenül hagyta, Bukarest viszont rossz szemmel nézte az erdélyi magyar panaszbeadványokat,¹¹⁴ az Országos Magyar Párt amúgy is belpolitikai színpadra kényszerült. És itt – mint előtte a Magyar Szövetség – abban bízott, hogy a román kormányok támogatják, vagy a kisebbségjogok megsértésével közvetve megerősítik törekvéseiben.¹¹⁵ Éppen így nyitott magának utat olyan pártközi egyezmények felé is, amelyeknek az volt a rendeltetésük, hogy közvetlenül hasznosítható eredményeket szüljenek.

IX. Magyar kisebbségi érdekképviselőt ellenzékben és kormányközben: az Országos Magyar Párt belpolitikai egyezményei

Az Országos Magyar Párt 1923-ban és 1926-ban a román Néppárttal, 1926-ban a Nemzeti Liberális Párttal, 1927-ben a Német Párttal egyezett meg törvényhozási, helyhatósági vagy választási együttműködésben. Mindvégig ügyelt arra, hogy ne kösse le magát sem ellenzéki, sem kormányzati oldalon. Paktumával autonómia-elképzeléséhez híven azt a két főcélét követte, hogy megfelelő arányú képviselői helyekre tegyen szert egyrészt az erdélyi közigazgatásban, másrészt a bukaresti parlamentben. A központosított nemzetállam eszméjének itt a gyakorlati, ott a törvényhozói befolyását szándékozott visszaszorítani. Reménybeli érdekközlőiké azonban ok és okozat láncszerű egybefonódásai folytán érdekközlőiké silányodtak, amelyeknek élét az éppen következő megállapodásnak kellett volna tompítania. Nem elég, hogy a kormányzati partnereket is kereső és váltó intézkedéseket

114 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 332, 338.

115 Jakabffy Elemér: A Magyar Párt elnökségének [1924. május]. MOL K 64, 11. cs. 27; Uő: Tisztelt Intéző Bizottság! [1924. május]. Uo.; Balogh Arthur – [Khuen-Héderváry Sándor]. Kolozsvár, 1926. július 19. Uo. 19. cs. 27.

a nemzeti parasztpárti ellenzék határozott rosszállása kísérte. Az egyezmények ráadásul mind a párt belső bírálóinak körében, mind elnökségében heves vitákat váltottak ki, mindig attól is függően, hogy a bírálók a román koalíciók tekintetében Grandpierre-rel a Néppárt, Sándor Józseffel a Nemzeti Párt, vagy Bernády Györggyel és Jakabffy Elemérrrel inkább a Nemzeti Liberális Párt felé tájékozódtak-e.¹¹⁶

Az Országos Magyar Párt az 1928. évi parlamenti választásokig, amelyeken először indult önállóan, egyik óhajtott eredményét sem érte el. A helyi közigazgatásban még mennyiségi túlsúlyal is csak elenyésző ellenhatást fejthetett ki, a bukaresti törvényhozás felső- és alsóházába pedig legtöbbször a magyar kisebbség számarányán alul jutott be – általában a hatalom tekintélyuralmi egyneműsítésére épülő román alkotmányos demokrácia működési zavarai miatt.¹¹⁷ A román pártokkal kötött, eleve magyar enged-

116 E fejezet Bethlen György és Paál Árpád, a vizsgált időszakban különféle tisztségeket betöltő két pártvezetőségi tag és országgyűlési képviselő hagyatékának e témához kötött feldolgozásán alapszik. Az elvi-stratégiai feljegyzések, előterjesztések némelyike a magyar külügyi levelezésbe került. Néhány tétel a legjelentősebbek közül: Bernády György: Korkép a romániai magyarság életéből. Marosvásárhely. 1925. március 25. MOL K 64, 15. cs. 27; Uő: Emlékeztető. Maros-Vásárhely. 1926. január 6. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/741; Uő: Emlékeztető [Kiegészítések]. Maros-Vásárhely, 1926. március 7. BGyh; Grandpierre Emil: Megjegyzések az u. n. csucsai paktum megkötésének körülményeiről. Kolozsvár, 1925. július 17. Uo.; Uő: A csucsai paktum revíziója kérdésében Averescu tábornokkal folytatandó tárgyalásokhoz. Kolozsvár, 1925. szeptember 3. Uo.; Jakabffy Elemér: A Magyar Párt elnökségének [1924. május]. MOL K 64, 11. cs. 27; Uő: Tisztelt Intéző Bizottság! [1924. május]. Uo.; Sándor József: Emlékirat az u. n. csucsai paktum tárgyában. Kolozsvár, 1925. július 1. Uo. 15. cs. 27; Uő: Pótlékok a csucsai paktumról szóló emlékiratomhoz. Kolozsvár, 1925. augusztus 7. Uo.; Uő: Az u. n. csucsai paktum tisztázandó kérdései. Kolozsvár, 1925. [október]. BGyh; Uő - Ugron István / Intézőbizottság. Kolozsvár, 1926. január 7. Uo. A paktumok tárgyalási meneteit, tartalmi rendelkezéseit, párton belüli meg kívüli problémaköreit, belpolitikai visszhangjukat, külpolitikai hátterüket és kulturális környezetüket a nevezett gyűjteményi állagok és a korabeli sajtóhírek alapján részletesen leírja K. Lengyel: *Auf der Suche*, 339–381.

117 Vö. Beer: *Zur Entwicklung*, II, 825. A magyar befolyás korlátait az erdélyi közigazgatásban és a bukaresti parlamentben statisztikai adatokkal is szemlélte K. Lengyel: *Auf der Suche*, 359–360, 380–381.

ményeket megkövetelő paktumok kötelezettségeit a többségi fél megkerülte vagy áthágta, mire a kisebbségi fél is kihátrált belőlük. A rövid életű „magyar–német blokk”-ot¹¹⁸ beárnyékolta a dualizmus kori magyarosítás emléke, a gerjedő magyar–német államközi vita a magyarországi németek helyzetéről, végül a Bukarestből szított, és a romániai német politika által alig rosszállott vissza- vagy elnémetesítési igyekezet Szatmár megye magyar többségű vidékein. Mindehhez járult a tanulság, hogy a magyar–német választási egyezmény nem növelte lényegesen aláíróinak parlamenti súlyát. De még szükségszövetségként is elmozdította a két kisebbség politikai kapcsolatait a kezdeti húszas évek holtpontjáról. Meglehet, hogy e közeledés, amelyre az évtized második felében a *Klingsor* és az *Erdélyi Helikon* íróinak együttműködése kedvező kulturális mintát kínált, tartósabbá és tartalmasabbá alakul, ha a magyarok iránt elhidegült németek nem fordítják visszájára nemzetiségpolitikai ellenzékiségük régi elvét. A közel-múlt felidézése túl nagy lélektani akadályt emelt Rudolf Brandsch *zöld-szász* politikai iskolája elé ahhoz, hogy az államhatalom bírálatát, amelyet a magyar uralom idején románokkal egyeztetett volt,¹¹⁹ most erdélyi magyarokkal karöltve terjessze a bukaresti kormányzat elé.

A kettős viszály kezelése Erdély húszas évekbeli romániai betagozásakor tehát elsődlegesen a régi és az új államalkotó nemzet képviselőire hárult. E szereposztás meghatározta a végkifejletét. Az időleges érdekszövetségek leglényegesebb mondanivalójaként bebizonyosodott, hogy sem ellenzéki, sem kormányzó románokat nem ösztönözhettek államelméleti szemléletváltásra. E látélet a magyar és a román oldalon egyaránt vitatott erdélyi regionális tudat ellentétes igazolásából következett.

118 *Véglegesen megalakult a magyar–német blokk.*

119 *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*, 196; Reinerth: *Zur politischen Entwicklung*, 293–294.

X. A kudarc szerkezeti oka: a pluralisztikus és a demokratikus viszálykezelés összeférhetetlensége

Az első világháború végeztével Bukarestben meggyökerezett a „*territoriocentrikus*” nemzetszemlélet,¹²⁰ amely szerint egy nemzeti közösség hatalmát és jólétét az igényelt területek birtoklása szavatolja. Budapest ezen – 1918–1920-ban ellene fordított – alapelv szellemében arra törekedett, hogy újra létrehozza a nemzet és állam megtört egységét. Ezért Bukarest aszerint értelmezte a többség és a kisebbség egymáshoz fűződő viszonyát, hogy hasznot hajt-e a Romániában élő magyarok politikai, gazdasági és kulturális szervezeteinek, ezáltal a másik oldalnak legalább demográfiai érveket nyújtva az elvesztett birtok visszapereléséhez. Így az állampolgári hűséget valló és gyakorló korai transzszilvanisták éppen hőskort idéző tettvágyuk folytán jutottak az ádáz gyanakvás légkörébe.

Már első csoportjuk azon fáradozott, hogy pluralisztikus értelemben enyhítse a magyar–román nemzeti érdekellentétet. Ehhez találta ki az erdélyi szövetséget, amelyben a különböző etnikai-kulturális közösségek – legyenek bár számszerűen kisebbek vagy nagyobbak – alkotmányos biztosítékok védelmében egymás mellett egyenjogúan működnek.¹²¹ A föderalisztikus transzszilvanizmus megkerülte a többségi elvet, de nem kérdőjelezte meg minden románra vonatkozó érvényességét. Nem tagadta a román állam létjogosultságát, mivel szüksége volt rá ahhoz, hogy Erdélyt egy majdani hatalommegosztás után új kis regionális államként mellé rendelje. De a területi önkormányzatok szövetségét elképzelő erdélyiség már tervezésekor tévútra vezetett, mivel a régmúlt időkből áthagyományozódnak vélt erdélyi türelmesség megidé-

120 Bibó: *A kelet-európai kisállamok*, 230. Kiemelés az eredetiben.

121 Vö. Sontheimer: *Pluralismus*, 254; Pluralismus. In: *Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache*, 233–234.

zésével elhomályosította a történelmi valóságot. Mégis volt egy máig észrevétlen haszna:¹²² letérőt mutatott a tévútról. Historizáló előfeltevéseivel a szövethetésre felkért románokat egykori politikai elnyomatásukra emlékeztette, megütközést keltve soraikban. Így legalább egy tanulságos torzképet vetített a múltból a maga jelenébe. Belpolitikai bukásával aztán bebizonyosodott, hogy az erdélyi, tehát a román nemzetrészt is képviselő emberfajta, amely kiharcolja, illetve jóváhagyja a magyar, a román és a német autonómiák regionális állammá való önállósulását, nem létezett, és az adott körülmények között meg sem születhetett.

Ezt a tapasztalatot annyiban értékesítette a második transzszilvanista típus, amennyiben a maga személyi elvű autonómia-konceptiójával elhalványította a területbirtoklás mozzanatát. Csak a régió központból történő gyámolítása ellen lépett fel. Románia valamennyi polgárának egyenjogúságát követelve átültette a pluralizmus elvét a többség és a kisebbség összállami viszonyába, a kisebbséget viszont még elméletileg sem léptette elő többséggé. Csakhogy ezen óvatosság sem védte meg attól, hogy a román legitimációs képlet ellenirányába sodródjék. Egy állam soknemzetiségű képződményként is megőrizheti egységét és függetlenségét, állították kimondottan vagy sorok között programszövegei, magyarázó jegyzetei, beadványai – és a világháború előtti magyar liberalizmus nemzetszemléletének egyik alaptételét időszerűsítették. Az Országos Magyar Párt a dualizmus kori budapesti kormányzat egyik fő nemzetiségi ellenzéke, a Román Nemzeti Párt szerepét játszotta, azzal a különbséggel, hogy mellőzte az utóbbinál hajdan elszakadási törekvéseket szolgáló területi autonómia érvét. Nemzetpolitikai szempontból előre, régiópolitikaiból hátra lépett, midőn a többségi döntéshozókat a központosított egységállam reformjára kérte.

122 Amelyet nem értelmez pl. Láng: *Jegyzetek*; Uő: *Egy önmeghatározás*; Nagy Gy.: *A kisebbségi helyzetállástól*.

Az ilyenképpen mérsékelt transzszilvanizmus összromán érzékenységekkel is törődött. Mégsem kínált gyógyírt címzettjeinek azon félelmére, hogy az etnikai-kulturális sokszínűség alkotmányos és csoportjogi védelme a politikai rendszer csak első, vagyis *aktuális* és államhű átalakítását jelenti, amely egyszer majd a határok második, *potenciális* és állambomlasztó revíziójába torkollva Erdélyt politikailag elveszejtí. Ellenkezőleg. A *megcserélt szerepek kétidejűsége* csak növelte a túloldal baljóslatú szorongását. Ugyanis néhány évtizeddel azelőtt az erdélyi román nemzetiség vezetői álltak volt ellen kifelé törvényesen, befelé a politikai elszakadáson dolgozva egy számukra idegen uralomnak. És végső sikerük azt a gyanút táplálta, hogy az Országos Magyar Párt ugyanazon kétkulacsossággal igyekszik elérni a maga céljait.¹²³ E bizalmatlanságot áttételesen igazolta a magyar kisebbség szigorúan parlamentáris eljárás módja, amely a magyar függetlenségi irányzat dualizmusellenességének a formájára emlékeztetett hangadó többségi politikusokat.¹²⁴ Így még a bukaresti központosítás román ellenzői sem hajlottak arra, hogy a regionális ügyek rendezéséhez összeegyeztessék a számarányoktól elvonatkoztató pluralisztikus módszert a demokratikus többségi elvvel. Ők is egyetlen szinten kezelték a valójában kettős viszályt: mihelyt ez kidomborította nemzeti oldalát, a rendszerbírálok átváltoztak rendszerőrzőkké. A *parasztizmust* jelentő *taránizmus* és a liberalizmus, a kor két fő román ideológiai mozgalmának¹²⁵ vezéralakjai ugyan éles szó- és tollharcot folytattak az állam belső megszilárdításának politikai, jogi, gazdasági és szociális feltételeiről. Azonban vitájukba az erdélyi régiót csak román részével vonták be.

123 A világháború előtti években hasonlóan nyugtalanító előérzetet keltett az erdélyi területi autonómia gondolata, akkor viszont a románoké magyar politikusokban, mások mellett Bethlen Istvánban: K. Lengyel: *Auf der Suche*, 38–61; Romsics: *Bethlen* [1991], 34–37.

124 Pl. Goga: *Votarea*.

125 Beer: *Zur Entwicklung*, II, 824–825; Heinen: *Die Legion*, 40–55, 171–188.

Egymás között szembesítették a „kormányzottak legitimációs elképzeléseit” a „kormányzók legitimációs igényével”. Bármilyen világnézeti vagy regionális súlyponttal tették is ezt, mindenképpen egy többségi akaratra épülő uralmat igazoltak.¹²⁶ E versengésben a kisebbség nem jutott egyenlő mértékű, tehát a pluralisztikus érdekképviselethez szükséges esélyekhez.¹²⁷ Ha a bukaresti kormányokat e téren az a megértő nagyvonalúság jellemezte volna, amelyet az 1980-as évek román szakirodalmá tulajdonít nekik – korábbi ellenbizonyítékokat elhallgatva¹²⁸ –, akkor e sorok írója nem idézhetné az érintettek megszámlálhatatlanul sok önértékeléséből Spectator, azaz Krenner Miklós szavait a *Magyar Kisebbség* 1924-es évfolyamából: „A magyar párt nem könyvelhet el eredményeket, mert nincs kitől engedményeket szerezni.”¹²⁹

A kijózanódó korai transzszilvanizmusnak folyvást saját mércét kellett emelnie. Ebben korántsem volt meghatározhatatlanul sokrétű vagy koncepcionálisan igénytelen.¹³⁰ Hajlott az esztétizáló képszerűsége és a moralizáló történetieskedésre, mivel az autonómia politikailag kényes témájában kénytelen volt önmagát bizonyos fokig elleplezni, különleges mondandóit általánosságokba burkolva, szükség esetén többféleképpen értelmezhetően, lehetőleg a cenzúrát megkerülve nyilvánosságra hozni. A mindemellett szabatosan, vagyis megfejthetően,¹³¹ csak éppen nem dogmatiku-

126 Ziebur: *Legitimität*, 180.

127 Vö. Pluralismus. In: *Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache*, 234.

128 Pl. Dascălu: *Le statut*. Ld. ellenben Mikó: *Huszonkét év*; Uő: *Az erdélyi magyarság* című, ma is megkerülhetetlen munkáit.

129 Spectator: *A kisebbségi frontról*, 538.

130 E tétel legszorgosabb terjesztője Nagy Gy.: *Gondolat*; Uő: *A kisebbségi helytállástól*. Kritikátlan követője Cs. Gyimesi: *Gyöngy*.

131 Az ellentétes véleményt hangoztatóknak az előző oldalakon elmondottakat lekerítendő még egy választ kínálunk egyik főszereplőnkkel, Kós Károllyal, aki tudvalevően nem a transzszilvanizmus elméleti megalapozásában jeleskedett. Annál inkább figyelemre méltó az első világháborút követő éveit bejátszó nyilatkozata 1968-ból: „A történelmet nagyon szerettem kollégista koromtól kezdve. Voltak idők, amikor a történeti regényben sokkal jobban meg lehetett írni, amit az ember gondolt. Amit másképpen nem írhatott meg. Engem sokat

san megalkotott és alkalmazott erdélyi magyar politikai elméletbe belesűrítette a korabeli európai kisebbségjogi gondolkodást¹³² meghatározó három alapelvet: az állampolgári egyenlőségét, valamint a kulturális és a területi autonómiáét.

A húszas évek transzszilvanizmusa belső rendjében a nagyromán államiság 1918–1919-ben homokra épült magyar alternatíváinak a vonalán fejlődött nemzeti töltetűvé. A területi autonómia koncepciójából a személyi elvübe áttérve bekapcsolódott a területiség visszaszorításába, amelyet az erdélyi román és német regionalisták indítottak el. Ám eközben egyszerre két pályán mozgott. Az egyik a magyar Szent Korona-tan vonzerejének engedett, amely a mégoly igényes kultúrnemzeti széttagoltságot eszményi esetben ideiglenesként könyvelte el.¹³³ A másikon az Erdély-központúság elleni román támadásokból napi politikai szinten értékesíthető tanulságokat vont le. Utóbbi lépésre az elvártnál lassabban, és – amint a paktumok kapcsán kiderült – mindegyre elkésve határozta el magát. Ideológiakritikai szempontból a legnagyobb tehertételt azzal okozta magának, hogy nem ismerte fel a megcserélt szerepek logikáját. Azon hamis megítélés áldozata lett, hogy a román oldal, amely a régiótól csak egy célponttal, nevezetesen a

támadtak, hogy elmenekülök a jelentől. Tolsztoj nem azért írta a *Háború és békét*, mert menekülni akart a jelentől. A *Budai Nagy Antal*ban meg lehetett mondani, amit különben nem. Cselekvő ember voltam. Sose szerettem visszaneézni.” (Kós – Huszár: *Nem spekuláltam*, 226.) Ugyanő 1936-ban a húszas évekbe visszatekintve védte, magyarázta az erdélyiség rejtjeles közlésmódját: „Megvallom azt is, hogy erdélyi magyar írás alatt nem valami kódös transzszilvanizmusra gondoltunk, még nem is regionalizmusra s legkevésbé arra, amivel később és ma is még sokan, kultúránk és irodalmunk erdélyi és magyarországi doktrinerjei, vádoltak és vádolnak: hogy egy most külön felfedezett választóvíz alkalmazásával megbontsuk a magyar írásművészet *egységét*. [...] De igenis gondoltunk arra és tudatosan akartuk, s munkáltuk, hogy a magunk kötelesek tudott elmondandóit a magunk módján mondjuk el [...]” (Kós: *Énekes madár*, 209.) Kiemelés az eredetiben.

132 Összefoglalóan Galántai: *Trianon*, 61–69.

133 Az újabb szakirodalomból Kardos: *A Szentkorona-tan*, 87–88. A régiből Szekfű: *Három nemzedék*, 384–402, 456–465. Vö. uő: *Az erdélyi probléma*.

maga államközpontja felé mozdult el, átirányulásában a két sín közül csak a bukarestit veszi észre.

Megfelelő önkritikával megnövelhetné mozgásterét és tárgyalási esélyeit? Aligha.

Abban a hiszemben, hogy Bukarestnek és Budapestnek egyszerre tartozik felelősséggel, és erre bizonyos mértékig képes is, a korai transzszilvanizmus ördögi körbe zárta magát. Az a mód, amelyen két típusa a meg hasonlítás csomóját eloldani iparkodott, sajátos jelentőséggel sorolja a nemzetállami egyneműség meghaladásának a megbukott kísérletei közé. A pluralisztikus viszálykezelést a demokratikustól megkülönböztetve az állam- és alkotmánytan egyik legterjedelmesebb problémájába bonyolódott, abba, amelyet a pluralizmus-elmélet ma is felvet azt firtatva, hogy „miként”, illetve „milyen mértékben támogatható a pluralitás az egység tönkretétele nélkül”.¹³⁴ A transzszilvanisták kudarcra két társadalompolitikai felfogás összebékíthetlenségéből eredt: míg az „etnikai-plurális nemzetállam” a nyelvi-kulturális közösségeket ellátja önkormányzati jogokkal és a *politikai* érdekegyeztetésben föderaliztikusan, tehát sajátosságaik tiszteletbentartásával közelíti őket egymáshoz, addig a „demokratikus-egység nemzetkonceptiója” a Francia Forradalomtól a polgárok egyéni szabadságát hangsúlyozza, holott ugyanakkor egyetlen *nemzeti* közakarat kialakítását és érvényesítését várja el tőlük.¹³⁵

Kiemelt figyelemre méltó, hogy a korai transzszilvanizmus erősödő összmagyar beállítottsága ellenére megőrizte pluralisztikus alkatát. A párizsi békedöntések értelmes átvilágítására vonatkozó elméleti javallataival, amelyeket a nemzetközi Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-kutatás ez idáig nem ismert, felületesen érintett vagy helyenként félremagyarázott,¹³⁶ nem ragadtatta

134 Holczhauser: *Konsens*, 213.

135 Heckmann: *Ethnos*, 29–34.

136 Válogatott munkák a föderalizmus – regionalizmus – autonómia részben erdélyi vonatkozású kérdésköréhez és a régió politikatörténetéhez az első világháború

magát revizionizmusra. E címszó alatt csak azon feltétellel említhető, hogy a középlelatin *revisio* fogalom a román politikai rendszer *felülvizsgálatát*, nem egy *Irredenta Hungaria*, egy „meg nem váltott” és – mint az olasz királyságot 1866-ban – *erőszakkal* megváltandó Magyarország vezéreszméjét jelöli.¹³⁷ Mivel az utóbbi szóhasználat jellemzi a román, a magyar, de a német történetírást is,¹³⁸ jelen értekezés azon széles körben terjedő, mégis megütköztetően éretlen nézettel száll szembe, amely szerint a román állam magyar bírálatai a két világháború között eleve és alapvetően antidemokratikusan revansista-irredenta törekvéseket szolgáltak volna.¹³⁹ Ilyen minőségükben katonai intézkedéseket kellett volna feltételezniük már a Magyarországtól elcsatolt területek visszahódítására kötött magyar–német fegyverbarátság előtt. Márpedig a romániai Országos Magyar Párttól, valamint titkos mecénásától, Bethlen magyar miniszterelnöktől távol állt a háborús felfogatás szándéka.¹⁴⁰

után: Illyés: *Nationale Minderheiten*; Kühl: *Föderationspläne*, 31–56; Macartney: *National States*, 427–449; Uó: *Hungary*, 334–348; Möckl: *Föderalismus*; Pearson: *National Minorities*, 160–169; Rothschild: *East Central Europe*, 280–322; Seton-Watson: *Eastern Europe*, 296–310; Wierer: *Der Föderalismus*, 166–167, 175–176. Vö. újabban Deák: *Einige Gedanken; Minderheitenfragen in Südosteuropa*. A müncheni Südost-Institut és Ludwig-Maximilians-Universität Kelet- és Délkelet-Európai Történeti Tanszékén 1984-től 1991-ig *Németek és magyarok nemzeti kisebbségekként a Duna-medencében 1918–1980* témában működő kutatócsoport nem alkalmazta társadalomtörténeti elemzési módszereit az erre kiválóan alkalmas transzszilvanizmusra. Az eredményeit egybegyűjtő kötet – *Aspekte ethnischer Identität* – egyik főszerkesztője tárgyunkat kizárólag baloldali és regionalista mozgalomként állítja be: Seewann: *Ungarische und deutsche Minderheiten*, 403. E korlátozott anyagismeretre valló vélemény részletes cáfolatát ld. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 127–381. Vö. még jelen tanulmány 60., 139., 142. és 144. jegyzeteivel.

137 Korábbi javaslat ilyen értelmezésre: K. Lengyel: *Rumänische Rechtfertigung*, 69–70.

138 Muşat – Ardeleanu: *România*; Csiffáry: *Irredentizmus*; Hoensch: *Der ungarische Revisionismus*.

139 Pl. Kroner: *Die Nationalitätenpolitik*, 60; Seewann: *Ungarische und deutsche Minderheiten*, 399, 403; Zach: *Schwerpunkte*, 73.

140 Vö. Romsics: *Bethlen* [1991], 120–196.

Egy másik téves minősítés azon munkákból tárul elénk, amelyek tárgyunkat az interetnikai egyetértés ideológiájává szépitik.¹⁴¹ A húszas évek transzszilvanizmusa nem volt – nem lehetett – az, mivel az erdélyi és romániai népcsoportok együvé tartozását egy teljesítetlen feltételhez kötötte. Mégha *hosszú távon* nemzetpolitikai célt követett is azáltal, hogy az *aktuális*, államhü revizióból előre tekintett egy – a határkérdést békésen felvető – *potenciálisba*, az integráció, amelyet *rövid távon* kívánt előidézni, a román és a magyar nemzetet *együtt* fogta volna át – akár Kolozsvárral, az erdélyi föderáció fővárosával, akár Bukaresttel és Budapesttel, a magyar–román konföderáció központjaival. Ez a politikai erdélyiség nem múltba derengően és kompromisszumra képtelenül,¹⁴² hanem – a múltat egyénien értelmezve – jövőt fürkésztet és egyezkedést sürgetett, hogy látomásait a valóságba emelje.

Erre aligha lett volna képes, ha hívei utókoruk román közírásának véleményét mintegy megelőlegezve a „regionális elszigetelődést” választják,¹⁴³ vagy – a történeti tényeket más, ezúttal németországi szerző szavaival eltorzítva – „eleve lemondanak arról”, hogy „berendezkedjenek az új keretfeltételekbe” és ezekre egy „békés változás” érdekében hassanak, mi több, ha az őket „körülvevő valóságot tagadva keveset vagy semmit sem tesznek” annak érdekében, hogy „javítsanak életviszonyaikon és -körülményeiken, ebbe az irányba mutató lehetőségeket kihasználva”.¹⁴⁴ Ilyen szemrehányások az irredenta revizionizmus képzetét eleve nitik fel a transzszilvanizmust is érintő korábbi magyar¹⁴⁵ és újabb

141 Vö. Nagy Gy.: *A kisebbségi helytállástól; Pomogáts: A transzilvanizmus*. Újabban Knopp: *Das Abklingen*.

142 Ekként ábrázolja az 1920 után színre lépő erdélyi magyar politikai és társadalmi tényezőket Seewann: *Ungarische und deutsche Minderheiten*, 402, alig felülmúlható felületességgel.

143 Păcurariu: *România*, 405.

144 Seewann: *Ungarische und deutsche Minderheiten*, 403, 404–405.

145 Vö. pl. Izsák: *Asztalos*, 49; Méliusz: *A Korunk irodalma*, 116–119.

román¹⁴⁶ közírásból, szakirodalomból. E vádak összeomlanak, ha tudatosítjuk az 1918–1919-től 1921–1922-ig tartó *passzív ellenállás* rövid tartamát és okát, az új román állam még hiányzó nemzetközi jogi elismerését. Hiszen a magyar békeszerződés kihirdetése, illetve becikkelyezései után megkezdődött az erdélyi magyarok pártpolitikai és parlamentáris tevékenysége, vagyis a kisebbségvédelmi *aktív ellenállás* a bukaresti központosítás és egységesítés ellen, amelyben a transzszilvanisták konfliktusokat megvívni és megoldani, nem megkerülni akartak. Egyre-másra elutasítottan Paál Árpáddal a „választások bojkottját” és „pártszervezetünk tüntető felosztatását” is kimondhatták volna, hogy a „népkisebbségek politikai szervezkedésének a lehetetlenségét és kilátástalanságát” tanúsítsák.¹⁴⁷ De nem engedtek e kísértésnek. Állhatatos politikájuk az maradt, ami közkeletű megítélésben maga a politika: próbálkozás a lehetséges megközelítésére. Ha a kívánságok megvalósítójává fejlődött volna, akkor ma talán ismernénk egy történeti példát arról az *őszinte, határvédő* önkormányzatról, amelyet e tanulmány erdélyi magyar szerzőségű jelmondata eszményesít.

A korai transzszilvanisták tudták, hogy elszakadási kísérletekhez nem lehetnek támaszra az európai diplomáciában. Ezért sem radikalizálódtak. Mivel a romániai belpolitika szintűgy kedvezőtlen esélyeket tartogatott számukra, a „kötéltáncosi bravúrt”,¹⁴⁸ amelyet Gyárfás Elemér tanúsága szerint már első tárgyalásaik megköveteltek tőlük, akár a belső emigránsok közömbösségével is felválthatták volna. De az állam életét tétlenül figyelő szerepe, azé, aki megvárja a pillanatot, amelytől nem kell többé engedményes

146 Dascălu: *Unirea*, 66, elsősorban a magyarokra vonatkoztatva a húszas évekbeli Románia „ellenséges, retrográd, nacionalista” kisebbségeiről ír, Mușat – Ardeleanu: *România*, 150, pedig az Országos Magyar Párttól azt állítja, hogy ugyanazon időszakban „Romániával szemben sovinizta, reakciós” módon viselkedett. Hasonlóan vélekedik az *Istoria dreptului românesc*, 242.

147 Paál Árpád: [Az Országos Magyar Párt 1927. őszi választási stratégiájáról és a Rothermere-akcióról. Interjú-tervezet.] 1927. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/232, 3.

148 Gyárfás: *A kormány földosztási ünnepe*, 235.

alkukba bocsátkoznia, ellentmondott annak a sarkigazságnak, amelyet egyik ügyeikben járatos budapesti kormányzati szakértő, Jancsó Benedek nyomán a sajtójukká fogadtak: „A kisebbségeknek az egységes nemzeti államok imperiálizmusával folytatott küzdelmeiben nem az elérhető siker alkotja éltető elemét, hanem a harc.”¹⁴⁹ E meggyőződés magán viselte annak a hitnek a lenyomatát, hogy egyszer majd visszatér a választás lehetősége a magyar egységben megélhető szabadság különböző változatai között. Így történt, hogy a Trianon árnyékában elnapolt alternatívák a korai transzszilvanistákat az engedményes: a kismagyar megoldás keresésére indították, de meggátolták őket abban, hogy a kompromisszumot bensőjükben nyomban és örökre megkössék.

[1993, 2006]

149 [Jancsó Benedek]: A kalotaszegi tagozat gyűlése [1925]. MOL K 28, 139 cs. 279-1925-0-130, 11.

